

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 46 (3–2015)

Політичні науки

Юридичні науки

Економічні науки

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2015

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М.,
д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф.,
д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М.,
д-р іст. наук, Мелков Ю. О., д-р філос.
наук, доц., Піляєв І. С., д-р політ. наук,
Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф., Сур-
мін Ю. П., д-р соціол. наук, проф., Хи-
жняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В.,
д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф.,
Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандур-
ка О. О., д-р юрид. наук, проф., Боро-
дін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша
В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демчен-
ко С. Ф., д-р юрид. наук, Джунь В. В.,
д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В.,

д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І.,
канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид.
наук, доцент, Мартиненко О. А., д-р юрид. наук,
проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доцент,
Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подо-
лька А. М., д-р юрид. наук, проф., Темченко В. І.,
канд. юрид. наук, доцент, Христинченко Н. П.,
канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук,
проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І.,
д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон.
наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.,
Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І.,
д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук,
проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф.,
Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р
біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук,
Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 9 від 30 жовтня 2015 р.)*

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 —
Вип. 46 (3–2015). Політичні, юридичні, економічні науки. — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”,
2015. — 224 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами роз-
витку політології, права і економіки.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

*Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук
(за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою
Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).*

*Міністерством освіти і науки України збірник “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання
з економічних наук (за наказом МОН України від 21.11.13 № 1609).*

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2015
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2015

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Кміта О. В. Концепт “законності” в працях античних мислителів та вчених нового часу: проблеми генези	65
Дахно І. І., Алієва-Барановська В. М. Велика Британія і Європейський Союз: вузлики для української пам’яті	5	Коренева М. М. Особливості ризику в діяльності деяких правоохоронних структур України (адміністративний аспект)	72
Гольцов А. Г. Вплив неоєвразійської ідеології на сучасну російську геополітику	14	Любченко М. О. Право на вільний вибір місця проживання в законодавстві України	78
Костюк Т. О. Ситуативний та ідеологічно- пропагандистський аспект політики домінування в сучасних міжнародних відносинах	22	Скрипнюк О. О. Принцип народного суверенітету: історико-правові аспекти	85
Красногор О. В. Становлення парламенту та генеза парламентаризму в незалежній Україні	27	ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	92
Росеро Г. Освіта як цілісний феномен розвитку людини і суспільства: соціологічний аспект	37	Гулей А. І., Дмитренко Т. Л. Формування державної політики розвитку вексельного ринку України.....	92
Ахадов Емін Аділь огли Виробнича діяльність людини як важливіша засада створення конкурентоспроможного товару	43	Романова Л. В. Ключові компетенції як важлива стратегічна складова конкурентоспроможного маркетингового потенціалу промислових підприємств	98
ЮРИДИЧНІ НАУКИ	46	Саблук П. Т. Розвиток АПК: аграрно-економічні трансформації	104
Дахно І. І. Цивільно-правове мереживо в Україні й довкола неї наприкінці ХХ – початку ХХІ століть	46	Сафонова В. Є. Фінансова модель інноваційної інфраструктури освітньої діяльності ВНЗ	113
Мовчан А. В. Актуальні проблеми використання систем біометричної ідентифікації для виявлення терористичних загроз	53	Шконда В. В., Кальянов А. В. Проблеми та протиріччя постіндустріальної глобалізації.....	128
Шашкова-Журавель І. О. Міжнародно-правові аспекти безпеки та гігієни праці працівників будівельної галузі	59	Баєв В. В. Концептуальні засади моделі кластеру медичного туризму.....	136

Заяць Г. С. Освіта України: досягнення і проблеми розвитку.....	142	Корецька О. В. Визначення методики розрахунку інтегрального показника інноваційної спрямованості підприємства	185
Коваль М. І. Роль і значення обліку, аналізу і аудиту в системі економічної безпеки підприємства в умовах застосування інформаційних технологій	147	Петько С. М. Холдингові структури на сучасному етапі розвитку фінансового ринку.....	194
Руда О. В. Змістовно-понятійне трактування економічної безпеки підприємства.....	157	Сергієнко С. А. Формування комплексу маркетингових комунікацій за методом аналізу, синтезу та оптимізації (АСО)	201
Юсеф Н. Аналіз і переваги сучасних моделей зростання відкритої економіки.....	163	Харченко О. В. Ретроавтотранспорт як соціально-економічний феномен: постановка проблеми	207
Бігдаш В. Д. Проблеми розвитку страхового ринку України в умовах реформування вітчизняної економіки	169	Пугач В. Г. Теорія організованого капіталізму: аспект економічної демократії	211
Марченко С. М. Застосування концепції “будинок якості” для вдосконалення сервісного логістичного маркетингового обслуговування споживачів сільськогосподарської техніки в Україні.....	174	РЕЦЕНЗІЯ	217
Ісонкін О. О. Формування системи документів та показників стратегічного планування	180	Головатий М. Ф. Савойська С. Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри.....	217
		ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	220

УДК 339.924.(410)

І. І. ДАХНО

В. М. АЛІЄВА-БАРАНОВСЬКА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: ВУЗЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПАМ'ЯТІ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 46(3), с. 5–13

Розглядаються питання участі Великої Британії в Європейському Союзі та її можливого виходу з нього.

Чинна влада України стверджує, що вступ до Євросоюзу є національною ідеєю України. Свою точку зору влада України не підтверджує результатами якогось авторитетного національного рейтингу. Євросоюзу хоче Євромайдан. Євромайдан — це активна частина сучасної України, але це ще не вся Україна. Згідно з національною традицією чинна влада не помічає решти України. Та й до рейтингів слід ставитися з пересторогою.

Згадаймо, що перед парламентськими виборами 2014 року соціологічні опитування не давали “Народному фронту” надії на такі високі результати, яких він реально досяг.

Євросоюз не хоче (поки що і в оглядній перспективі) бачити Україну поміж своїх членів. Влада ж України вперто пробивається в Євросоюз. Інших варіантів і слухати не хоче. Україна дуже хоче вступити до Євросоюзу. Велика Британія вже хоче з Євросоюзу вийти. Україна ще лише чимчикує на ярмарок, а Велика Британія — вже з нього по-

вертається. Країни-члени Євросоюзу хочуть і надалі бачити Велику Британію у своєму колі, а британське суспільство та уряд країни налаштовані на вихід з Євросоюзу. Євросоюзу найближчою до тіла є колективна євросоюзівська сорочка, а Великій Британії — британська. Яка ж сорочка є найближчою для понівеченого і обплъованого тіла України?

Стисло дослідимо історію перебування Великої Британії у складі Євросоюзу, а також причини, що спонукають її до виходу з нього.

Чи знадобиться для України британський досвід?

Можливо, серед наукової спільноти є її представники, які задумалися над ймовірним виходом Великої Британії з Євросоюзу. В час, коли влада України рветься в Євросоюз, тема про вихід з нього не є милою для її вух. Британське питання замовчується. Страус, як відомо, голову ховає у пісок, вважаючи, що цим він уникає небезпеку.

Публікації про вихід Великої Британії з Євросоюзу нами не виявлено, що й спонукало написати цю статтю.

Далі назвемо основні віхи на шляху британської євроінтеграції.

Відомий британський політичний діяч XX ст. Вінстон Черчилль в 1930 р. опублікував статті на підтримку Сполучених Штатів Європи [1, 14].

Лідер британської опозиції В. Черчилль під час свого виступу в Цюриху 19 вересня 1946 р. вкотре закликав до створення чогось схожого на Сполучені Штати Європи [1, 18].

Велика Британія 1947 р. стала членом Виконавчого комітету Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), яка була створена для сприяння у здійсненні “плану Маршалла” з відбудови зруйнованої Другою світовою війною Європи [1, 28].

1947 р. в Дюнкерку (Франція) між Францією і Великою Британією було укладено воєнний пакт, який передусім спрямовувався проти Німеччини, на той час окупованої військами союзників. Під час Другої світової війни з Дюнкерку до Великої Британії ледве вдалося евакуювати британські і французькі війська, які відступали під натиском гітлерівців.

Брюссельський пакт було укладено 1948 р. Бельгією, Люксембургом, Великою Британією, Нідерландами і Францією.

Він був договором економічного, соціального і культурного співробітництва та колективної самооборони. Остання спрямовувалася проти, передусім, Радянського Союзу [1, 21].

У 1948 р. 190 членів Палати общин британського парламенту разом з більшістю парламентарів Бельгії та Франції запропонували скликати Європейську Конституційну Асамблею з метою підготовки і ухвалення документів про об'єднання Європи [1, 24]. Співавтор цієї статті відвідав Палату общин у березні 1995 р., але світова спільнота цього не помітила.

1949 р. учасниками Північноатлантичного договору (НАТО) стали 12 держав. Поміж них — Велика Британія та ще дев'ять євро-

пейських (Бельгія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Франція) [1, 22]. Інші члени — США і Канада. Проти скликання зазначеної вище Конституційної Асамблеї та наділення наднаціональними повноваженнями, створеної 1950 р. Ради Європи, виступав лейбористський уряд Великої Британії [1, 25].

4 травня 1950 р. голова Комісії з планування Франції Ж. Монне запропонував міністру закордонних справ П. Шуману виступити з ініціативою створення Європейського об'єднання вугілля і сталі. 9 травня 1950 р. (в п'яту річницю закінчення війни з Німеччиною) П. Шуман звернувся з офіційною пропозицією Німеччині та іншим західноєвропейським країнам розпочати переговори про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) [1, 33]. Договір про створення ЄОВС було укладено у Парижі 18 травня 1951 р. Набрав він чинності 25 липня 1952 р. [1, 34]. Великої Британії не було серед учасників ЄОВС.

Йй не подобалося, щоб був якийсь орган з владою більшою, ніж у британського парламенту.

Велика Британія виступала проти створення митного союзу. Віддавала перевагу зоні вільної торгівлі. Відкидала наднаціональність повноважень ЄОВС. Йй подобався механізм ухвалення рішень Організації економічного співробітництва і розвитку — загальна згода всіх держав-учасниць [1, 43]. Нагадаємо: зона вільної торгівлі передбачає зниження і скасування митних бар'єрів між країнами-учасницями, а митний союз — ще й спільну митну політику щодо третіх країн.

На конференції в Мессіні (Італія), яка відбулася 1–2 червня 1955 р., було ухвалено поширити процес європейської інтеграції на всі сектори економіки, а не лише на вугілля, сталь і металобрухт. Для вивчення можливостей створення єдиного європейського економічного співтовариства та співпраці в сфері ядерної енергетики було створено Комітет під головуванням міністра закордонних справ Бельгії Поля-Анрі Спаака (інколи пишуть — Шпака). На Конференцію запрошувалася і Велика Британія [2, 81].

17 липня 1956 р. Велика Британія вирішила заснувати під егідою Організації європейського економічного співробітництва робочу групу зі створення Європейської асоціації вільної торгівлі. Велика Британія вважала, що рішення Мессінської конференції призведуть до втрати її суверенітету і не поспішала євроінтегруватись [2, 82].

Наприкінці жовтня 1956 р. сталася друга ізраїльсько-арабська війна. В зону Суецького каналу вторглися британські і французькі війська нібито з метою роз'єднати війська євреїв і арабів. США і СРСР змусили британців та французів припинити вогонь. Французи хотіли продовжити інтервенцію, щоб змусити президента Єгипту Г. А. Насера подати у відставку. Велика Британія не підтримала Францію. Г. А. Насер залишився при владі. Президент Франції Шарль де Голль образився за це на Велику Британію і в 1963 та 1967 роках блокував вступ Великої Британії до Європейського економічного співтовариства [2, 83].

1957 р. в Римі було підписано договори про створення:

- Європейського економічного співтовариства (“Спільний ринок”);
- Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом).

Учасниками договорів були Франція, Західна Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург. Велика Британія поки що трималася осторонь.

Вище згадувалося, що не хто-небудь, а В. Черчилль був прихильником євроінтеграції Великої Британії. Незважаючи на постать В. Черчилля, його вплив не був визначальним. Великій Британії, яка тоді ще володіла величезною колоніальною імперією, важко було проковтнути пігулку про обмеження свого державного суверенітету і передачі частини функцій наднаціональному органу. Британський менталітет не міг збагнути, що може бути якийсь орган, вищим за своєю силою, ніж парламент Об'єднаного Королівства. Британська королева у парламентській промові говорить не те, що вона хоче, а те, що їй напише прем'єр-міністр.

Добрих півтора десятка перших повоєнних літ Велика Британія віддавала перевагу

своїй необмеженій політичній і економічній незалежності. Зрештою економічні переваги членства в “Спільному ринку” змушували Велику Британію до євроінтеграції.

4 січня 1960 р. було підписано угоду про створення Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). Угода набрала чинності 1 липня 1960 р. До складу ЄАВТ ввійшли Велика Британія, Австрія, Данія, Норвегія, Португалія, Швеція та Швейцарія [2, 84]. Тоді до “Спільного ринку” всі ці країни не належали.

У першій декаді серпня 1961 р. Велика Британія заявила про намір звернутися із заявою про вступ до ЄЕС. Переговори про це розпочалися у листопаді [2, 85].

14 січня 1963 р. президент Франції генерал Шарль де Голль заявив, що Велика Британія є “відмежованою морем країною і не готовою стати членом ЄЕС”. Франція вперше накладає вето на вступ Великої Британії до ЄЕС. Британським прем'єр-міністром був Гарольд Макміллан (лідер консерваторів).

10 листопада 1966 р. прем'єр-міністр Гарольд Вільсон заявив, що його лейбористський уряд знову звернеться з проханням про вступ Великої Британії до ЄЕС. 1 січня 1967 р. Велика Британія звернулася з проханням про вступ до ЄЕС [2, 87]. 27 листопада 1967 р. президент Франції Ш. де Голль знову наклав вето на звернення Великої Британії про членство в ЄЕС [2, 88].

28 квітня 1969 р. Ш. де Голль зазнав поразки на референдумі про регіональну реформу та реформування Сенату. Великого значення референдум не мав, але генерал образився. Подав у відставку з посади президента Франції. Заповів, щоб після його смерті йому не влаштовували державного похорону. 15 червня 1969 р. президентом Франції обрано Жоржа Помпіду. На початку грудня 1970 р. на саміті ЄЕС у Гаазі Ж. Помпіду заявив про ймовірний успіх переговорів щодо вступу Великої Британії до ЄЕС [2, 89].

28 жовтня 1971 р. 356 голосами проти 244 (22 — утрималися) британський парламент ухвалив вступ Великої Британії до ЄЕС. Прем'єр-міністром на той час був Едвард Хіт (консерватор) [2, 90].

22 січня 1972 р. Велика Британія підписала угоду про вступ до ЄЕС. Офіційно членом ЄЕС Велика Британія стала 1 січня 1973 року. Для неї було встановлено 5-річний перехідний період [2, 90].

Отже, Велика Британія стала членом “Спільного ринку” в 1973 р. Досі двічі безуспішно намагалася увійти до складу ЄЕС та двох інших співтовариств. Вступ Великої Британії блокувала Франція. Ш. де Голль вважав Велику Британію “троянським конем” США, за допомогою якого США проникнуть в Європу. Ш. де Голль блокував заявки Великої Британії на вступ до “Спільного ринку”, які подавалися урядами Гарольда Макміллана (1957–1963 рр.) та Гарольда Вільсона (1964–1970 рр.).

5 червня 1975 р. 67 % британців, які брали участь у референдумі, висловилися за нові умови членства Великої Британії в ЄЕС, узгоджені лейбористським урядом [2, 92]. Європа ж нестримно рухалася до Євросоюзу. Створення Європейського Союзу передбачали доповідь Тінденмана (1975 р.) і план Генпера-Коломбо (1981 р.) [1, 58].

У листопаді 1979 р. на Дублінському саміті ЄЕС прем’єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер (прийшла до влади у травні 1979 р.) вимагала зменшення британських внесків до європейського бюджету [2, 93].

Заявила: “I want my money back”.

14 лютого 1984 р. Європарламент 237 голосами “за” і 31 — “проти” за 43 тих, хто утримувався, схвалив текст Договору про Європейський Союз. Складався з преамбули і 87 статей [1, 64].

У червні 1984 р. на саміті в Фонтенбло Європейська Рада досягла згоди щодо розміру британського внеску в бюджет [2, 95].

1986 р. було підписано Єдиний європейський акт (набув чинності 11 липня 1987 р.). Велика Британія поки що особливих сепаратистських намірів не виявляла.

15 вересня 1988 р. у своїй промові в стародавньому місті Брюгге (Бельгія) М. Тетчер різко критикувала курс на федеральну та соціалістичну Європу, якого, на її думку, дотримувався президент Єврокомісії Жак Делор (у минулому — міністр фінансів Франції).

Вона наполягала на збереженні “Європи суверенних національних держав та вільних ринкових відносин” [2, 97].

12 грудня 1989 р. на засіданні Європейської Ради в Страсбурзі ухвалено Соціальну Хартію. Велика Британія відмовилася брати участь у саміті [2, 98]. Соціал-демократія капіталістці М. Тетчер не подобалася.

5 жовтня 1990 р. Велика Британія приєдналася до Європейського механізму обмінних курсів. 11 грудня 1991 р. підписала Маастрихтську угоду про створення Європейського Союзу (за іншою інформацією — 7 лютого 1992 р.). Прем’єр-міністром був Джон Мейжор (консерватор). Перебував на посаді впродовж 1990–1997 рр.

У зв’язку зі створенням Євросоюзу суттєво розширювалося коло суверенних повноважень, які передавалися державами-учасницями у відання Союзу.

Велика Британія договір про створення ЄС ратифікувала і він набув чинності 1 листопада 1993 р. [3, 23].

Підписала Велика Британія і Амстердамський договір (2 жовтня 1997 р.) [3, 28]. Прем’єр-міністром був лейборист Тоні Блер (1997–2007). Щоправда, висловила низку застережень у зв’язку з візовим режимом, наданням притулку та регулюванням міграційної політики. До Шенгенської зони Велика Британія не увійшла.

1 січня 1999 р. у безготівковий обсяг запроваджено євро. З 1 січня 2002 р. воно розпочало використовуватися і в готівковому обігу. Велика Британія до єврозони не приєдналася.

У континентальній Європі набула поширення думка про те, що участь Великої Британії в об’єднаній Європі була непорозумінням. Коли було утворено “Спільний ринок”, то Велика Британія ще не припинила жалобу за своєю втраченою імперією. Британії здавалося, що Європа знаходиться десь далеко і на неї вона не впливатиме. Чимало представників британської еліти дивилися на континентальні зусилля з об’єднання майже як на наївний ідеалізм.

Євроінтеграція тим часом ставала реальною. Саме економічні реалії змусили Ве-

лику Британію приєднатися до “Спільного ринку”. Залишатися осторонь нього було для Британії ризиковано з економічної точки зору.

Політична еліта Британії ніколи повністю не поділяла континентальне переконання, що “Спільний ринок” був абсолютною політичною потребою після двох руйнівних світових воєн XX ст. Ця еліта ніколи повністю не вірила і в те, що Європа мусить зростати разом, незважаючи на культурні, лінгвістичні та суспільні відмінності між її країнами.

Під час розпаду колоніальної імперії Велика Британія, замість погляду на Європу, почала дивитися на Захід, у напрямку США. Британія й досі відчуває себе ближче до Америки, ніж до Європи. Американці британцям рідніші, ніж європейці. Про це свідчить і підтримка тодішнім британським прем'єром Тоні Блером президента США Джорджа Буша-молодшого у війні 2003 р. в Іраку. Америко-британська інтервенція дестабілізувала великий регіон світу і нікому користі не принесла. Авантюрою виявилася ж грандіозною.

Євросоюз десятками років зображувався у британських ЗМІ як якийсь бюрократичне чудовисько. Велика Британія завжди намагалася блокувати будь-яке важливе рішення, спрямоване на посилення європейської інтеграції. Після того як прем'єр-міністр Маргарет Тетчер заявила про повернення Британії грошей, сплачених євробюджету, Британія сплачувала менші суми, ніж їх передбачав її економічний потенціал.

В континентальній Європі вважають, що Велика Британія є таким членом Євросоюзу, який ніколи повністю не хотів стати справжнім членом цього угруповання. Британія завжди була, швидше, спостерігачем, ніж членом і завжди озиралася на США. Британія не приєдналася до Шенгенської зони. Британська політична еліта завжди була надто скептично налаштована щодо спільної валюти. Британія залишилася поза єврозоною. Країні імпонував валютний націоналізм. На самітах Євросоюзу Британія ж поводитися так, ніби вона вже давно запровадила євро і є повноправним членом клубу.

Велика Британія не виявила бажання приєднатися до договору про нову європейську фінансову систему і продовжувала зберігати повний суверенний контроль над своїми фінансами. Запровадження в Євросоюзі євро привело до утворення фіскального союзу, що означав і політичний союз країн єврозони. Перед Британією стояло питання — бути в цьому союзі чи ні? Ставало зрозумілим, що Велика Британія не зацікавлена у федеративній Європі.

Поширюється думка про те, що у разі виходу Великої Британії з Євросоюзу, її приклад наслідують інші країни. Передусім Франція.

Більшість британців, внаслідок понад 40-річного перебування їх країни в Євросоюзі, дійшли висновку, що Євросоюзу бракує демократизму, підзвітності, відсутності дієвості у його політиці. В Євросоюзі було з півдюжини президентів. Ніхто з них не обирався. Лише чверть британських виборців брали участь у виборах до Європарламенту. Британці вважали, що Європарламент не може нічого змінити. Європейська Рада і Єврокомісія нікому не підзвітні. Голосування і ухвалення рішень відбуваються таємно.

Спільна рибна політика (CFP) спустошила від риби Північне море і зруйнувала британський риболовецький флот та риболовецькі товариства. Спільна сільськогосподарська політика (CAP) приносить вигоду сільськогосподарським баронам, збіднює невеликих фермерів, тримає на високому рівні ціни для споживачів та сприяє зниженню ефективності галузі. Спільна зовнішня і безпекова політика вважається жартом і серйозно британцями не сприймається. Більшість країн-членів Євросоюзу у своїй обороні просто покладаються на США, а не на Євросоюз. Велика Британія і Франція під час операції проти режиму Муаммара Каддафі в Лівії не могли обійтися без підтримки з боку США зброєю і логістикою. Ізраїль справедливо звинувачував Євросоюз у тому, що допомога Євросоюзу потрапляла до рук палестинських терористів.

Недоліки в управлінні єврозоною загрожували світовій економіці загалом і Великій Британії зокрема.

Нині жодна солідна британська політична партія серйозно не вірить Євросоюзу. В Україні ж проєвросоюзні політичні партії ще не перевелися. Вони прийшли до влади у лютому 2014 року. З метою стабілізувати єврозону Франція, Німеччина та 21 інша країна вирішили укласти договір щодо посилення центрального контролю за національними бюджетами. Швеція, Чехія і Угорщина прохали надання їм часу для консультацій з цього питання зі своїми парламентами і політичними партіями.

Велика Британія вирішила не приєднуватися до цього договору. Договір розглядається як “союз всередині союзу” та “євро плюс” зона. Президент Франції Ніколя Саркозі (2007–2012 рр.) здавна виступав за створення “ядрової єврозони” без участі Великої Британії, скандинавських та східноєвропейських країн, які більше схильні до ринково-орієнтованої економіки. Він виступав, щоб це ядро діяло на міжурядовій основі, а не управлялося наддержавними інституціями Євросоюзу. 2 березня 2012 р. країни Євросоюзу (за винятком Великої Британії) уклали “Пакт про стабільність і зростання”. (Stability and Growth Pact). Він набрав чинності для 25 країн-підписантів 1 квітня 2014 р.

Відмову Британії приєднатися до договору Н. Саркозі вважав ознакою того, що “велика Європа є менш інтегрованою, ніж могла б бути”. Прем’єр-міністр Великої Британії Д. Кемерон (на посаді з 2010 р.) вважав, що його рішення є жорстким (tough), але правильним з точки зору британських інтересів. Д. Кемерон вважав, що Єврокомісія за поданням французького єврокомісара Мішеля Бам’єра видає акти регулювання, які шкодять Британії. Все ж таки ці акти ухвалювалися з британським схваленням.

Н. Саркозі був задоволений розлученням з Британією на терені євро та Шенгенської зони. Вважав, що в Євросоюзі і, зокрема, в “Спільному ринку” життя триватиме як звичне. Прихильники євроінтеграції сподівалися, що єврозона діятиме і у сфері праці та корпоративного оподаткування, незважаючи на британську відсутність.

Була думка, що рішення прем’єр-міністра Д. Кемерона про згортання євроінтеграції не відповідало довготерміновим інтересам Британії.

Далі стисло зазначимо події 2013–2014 рр. у зв’язку із взаєминами Великої Британії і Європейського Союзу. Про ці події повідомляли засоби масової інформації.

10 січня 2013 р. омбудсмен Євросоюзу Нікіфорос Діамандурос різко і критично відреагував на відмову Єврокомісії у допуску до документів, у яких викладена думка Єврокомісії щодо звільнення Великої Британії від участі у Хартії Європейського Союзу про основні права.

13 січня 2013 р. британські газети повідомляли, що прем’єр-міністр Д. Кемерон мав 22 січня виступити у Гаазі з важливою промовою щодо майбутнього Європи. Мав намір оголосити про проведення у країні в 2018 р. референдуму про членство Великої Британії в Євросоюзі. 23 січня 2013 р. європейські лідери висловили стурбованість заявою Д. Кемерона про можливий вихід Великої Британії з Євросоюзу.

19 лютого 2013 р. оголошено результати опитування, виконаного компанією “Harris Interactive”. Лише третина британців хотіли залишатися в Євросоюзі.

1 липня 2013 р. Д. Кемерон заявив, що Євросоюз повинен розширитися від Атлантики до Уралу.

У другій декаді липня 2013 р. повідомлялося, що британський Інститут міжнародних відносин оголосив конкурс на кращий план виходу з Євросоюзу. Призи: за перше місце — 100 000 євро, друге — 10 000 євро і третє — 5 000 євро. Переможця мали оголосити у березні 2014 р.

16 серпня 2013 р. прем’єр-міністр Д. Кемерон звернувся до президента Єврокомісії Жозе Мануеля Баррозу. Прохав терміново надіслати спостерігачів Євросоюзу на кордон Іспанії та Гібралтару, щоб довести незаконність посилення Іспанією пропускового режиму.

20 серпня 2013 р. Велика Британія відхилила запит Іспанії про проведення переговорів на тему суверенітету Гібралтару.

29 жовтня 2013 р. Міністерство закордонних справ Великої Британії заявило, що у разі незалежності Шотландія опиниться поза Європейським Союзом.

У третій декаді листопада 2013 р. Д. Кемерон у своїй статті в газеті “Financial Times” анонсував план з обмеження пересування всередині Євросоюзу. Вважав, що пересування досі було неконтрольованим. Було оприлюднено результати опитування, виконаного компанією “Opinium”. 14 % британців вважали себе європейцями, 26 % британців вважали Євросоюз “гарним явищем”, а 46 % — “поганим”.

27 листопада 2013 р. Д. Кемерон пропонував позбавити іммігрантів пільг та депортувати їх.

16 лютого 2014 р. президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу прогнозував, що у випадку проголошення незалежності Шотландія матиме проблеми зі вступом до Євросоюзу.

30 квітня 2014 р. прем'єр-міністр Д. Кемерон погрожував піти з посади, якщо не буде проведено референдуму про членство Великої Британії в Європейському Союзі.

У третій декаді травня 2014 р. Д. Кемерон на неформальному саміті Євросоюзу в Брюсселі заявив канцлеру Німеччини Ангелі Меркель про можливий вихід Великої Британії з Євросоюзу. Британці на нещодавніх виборах до Європарламенту найбільше голосів віддали партії, яка виступала за вихід Британії з Євросоюзу.

1 липня 2014 р. повідомлялося, що Велика Британія образилася на Євросоюз через призначення новим президентом Єврокомісії Жан-Клода Юнкера.

Д. Кемерон заявив, що не має сенсу чинити перепони референдуму про вихід країни з Євросоюзу. Референдум очікувався в 2017 р.

28 вересня 2014 р. Д. Кемерон закликав британців підтримати вихід країни з Євросоюзу.

29 вересня 2014 р. Д. Кемерон заявив, що коли його партія переможе на парламентських виборах 2015 року, то він буде ініціювати референдум про вихід Великої Британії з Євросоюзу.

24 жовтня 2014 р. повідомлялося, що Велика Британія відмовлялася сплачувати Євросоюзу понад 2 млрд євро.

На початку листопада 2014 р. Д. Кемерон заявив про готовність провести референдум про вихід Великої Британії з Євросоюзу, якщо він залишиться прем'єр-міністром після виборів 2015 р. Думається, що правлячі кола Великої Британії питання про її вихід вирішують не на підставі емоцій, а спираючись на розрахунки. Емоції ж полюбляють в Україні.

Автор цих рядків згадує враження від міжнародної конференції з приводу вступу України до СОТ, яка відбулася в будівлі Академії праці і соціальних відносин в Києві в першій половині першого десятиліття ХХІ ст. Тоді одні доповідачі закликали до вступу України в СОТ, а інші — це рішуче заперечували. І ті й інші не наводили жодних розрахунків. Дискусія була такою малопродуктивною, як і спір між атеїстами і віруючими про існування Бога. Що кому подобалося — до того і закликали. У конференції брав участь і представник Киргизстану. Ця країна була у групі країн-засновниць СОТ. Представника запитали, чи стало Киргизстану краще від перебування в СОТ. Той відповів, що як було погано, то погано і залишилося.

Можливо, і британці не обтяжують себе розрахунками переваг і недоліків членства в Євросоюзі? На них це не схоже. Ще з 1709 р. англійці почали використовувати “правило резону” (rule of reason). Воно передбачає зважування переваг і недоліків.

Існує підозра, що британський бізнес настільки інтегрований в економіку Європи, що йому не потрібен нагляд у вигляді Євросоюзу. Цьому “пастуху” потрібно ще й платити.

Схематично Євросоюз можна зобразити як “спільний ринок” плюс валютний союз (плюс елементи правового і політичного союзу). Велика Британія, як уже зазначалося, на євро не переходила і в обігу залишалися фунти стерлінгів. У випадку ймовірного виходу з Євросоюзу Велика Британія нічого не втрачатиме, оскільки завжди мала фунт стерлінгів і не мала євро.

Спільний ринок, як відомо, передбачає:

- вільний рух товарів і послуг;
- вільний рух робочої сили;
- вільне переміщення капіталів;
- вільне утворення центрів підприємницької діяльності.

Зазначене в Євросоюзі відоме як “свободи” (freedoms). Велика Британія, як й інші країни Євросоюзу, є також членом Світової організації торгівлі. У рамках СОТ діють чотири правила:

- нація найбільшого сприяння;
- національний режим;
- захист національної промисловості лише за допомогою тарифів;
- прив’язування тарифів.

Три останні критерії спільного ринку (що зазначені вище) знаходяться поза сферою діяльності СОТ. Нам здається, що саме тут і можливе певне погіршення становища британського бізнесу після виходу країни з Євросоюзу. Погіршенню становища за першим критерієм мало завадити (або суттєво нейтралізувати перепони) членство Великої Британії в СОТ.

Зазначені вище критерії СОТ у випадку виходу Великої Британії з Євросоюзу мають зашкодити антибританській дискримінації з боку ЄС. Коли Британія вступала до “Спільного ринку”, то Світової організації торгівлі ще не було. Очевидно, як країні-члену СОТ Великій Британії членство в Євросоюзі не є відчутно важливим.

Відомо, що перебування в міжнародній організації передбачає сплату членських внесків. Можна здогадуватися, що членство Великої Британії в Євросоюзі “влітає в копійчку”, тому існує спокуса позбутися таких витрат. Ніхто не любить годувати дармоїдів.

На основі викладеного зробимо такі висновки:

1. Досвід Великої Британії підказує, що до Європейського Союзу слід ставитися зважено, а не як до “священної корови”. Саме такий статус нав’язується чинною владою свідомості українців.

Особливо непереконливим обожнювання Євросоюзу має в очах тих, хто пережив “Сталіна-батька”, “вірного лєнінця Микиту

Хрущова”, “дорогого Леоніда Ілліча”, “БАМ”, “Продовольчу програму”, “зрілий соціалізм”, “гласність і перебудову” Горбачова, “пролетарський інтернаціоналізм”, “світле комуністичне майбутнє”, “соціалістичний табір” та безліч інших пропагандистських кампаній. Тоді все це спрямовувалося на “побудову комунізму в окремо взятому” Політбюро. Нинішня влада ще не зрозуміла, що: “Не той тепер Миргород, Хорол-річка — не та”.

2. Нинішній світ, як і вся попередня історія людства, керується принципами сили, хоч про це не всі, не скрізь і не завжди говорять відверто. Слаба Україна, а ще до того ж охоплена громадянською війною, Євросоюзу абсолютно не потрібна. Європа змушена рахуватися з Великою Британією, оскільки ця країна є сильною і її характеристика, як “хворої людини Європи”, залишилася в 60-х роках ХХ ст., коли студентом був співавтор цієї статті. Нинішні студенти бачать вже іншу Британію. Євросоюз, без сумніву, проживе без Великої Британії, а та — без нього. Україна має бути готовою існувати як з Євросоюзом, так і без нього.

3. Не виключається, що Велика Британія зрештою не вийде з Євросоюзу, але своїми погрозами про вихід зможе модернізувати Євросоюз у бажаних їй напрямках. Дивлячись на Велику Британію, Україні слід припинити виконувати лише роль прохача (бо жебраків у кращому випадку жаліють, але не поважають), а й мати щось привабливе для Євросоюзу. Внутрішня нестабільність країни козирем не є.

4. Основне ядро Євросоюзу складають соціал-демократичні країни. Велика Британія є більш капіталістичною країною, порівняно з іншими. В цьому вбачаємо основний чинник тертя між Великою Британією і Євросоюзом. Шлях України до Євросоюзу ускладнюється ще й тим, що вона ще не позбулася елементів феодалізму та злочинів первісного нагромадження капіталів.

5. Вітчизняним політикам доцільно заглянути в кабінку, наприклад, старих моделей гусеничних тракторів. Там вони не побачать звичного керма, а побачать два важелі. Кожний керує рухом правої чи лівої гусениці.

У сфері права, політики і економіки важелями називаються “взаємність” і “реторсія”. Їх Україні ігнорувати не слід.

Нерозважливим було одностороннє скасування Україною в'їзних віз для громадян США та Євросоюзу, в тому числі і британців. Євросоюз вже давно отримав від України те, що Україна ще лише хоче отримати від нього. Чого йому тепер поспішати? Євросоюз водитиме Україну за ніс нескінченно. Хай Україна клянчить.

6. Досвід показав, що Євросоюз заради України з Росією воювати не буде. Поки що не всі це зрозуміли. Слід згадати вислів відомого політика (який, на жаль, не став Пре-

зидентом України восени 1999 р.) — “Європу слід будувати в Україні”.

Література

1. Основы права Европейского Союза: учеб. пособие / Под ред. проф. Ю. С. Кашкина. — М.: Белые альвы, 1997. — 368 с.
2. Европейский Союз: словник-довідник. — К.: К.І.С., 2001. — 152 с.
3. Европейское право: учеб. для вузов / рук. авт. кол. и отв. ред. Л. М. Энтин. — М.: Норма, 2000. — 720 с.
4. Дахно І. І. Історія держави і права. — К.: Центр учб. л-ри, 2013. — 658 с.

Аналізуються основні віхи на шляху вступу Великої Британії до Європейського Союзу та її наміри вийти з нього. Досліджено точки зору європейських політиків щодо членства Великої Британії в Європейському Союзі. Сформульовано рекомендації щодо взаємин України з Євросоюзом.

Анализируются основные вехи на пути вступления Великобритании в Европейский Союз и его намерения выйти из него. Исследованы точки зрения европейских политиков относительно членства Великобритании в Европейском Союзе. Сформулированы рекомендации относительно взаимоотношений Украины с Евросоюзом.

Main landmarks on Great Britain's entry to the European Union as well as its intentions to quit the EU have been analyzed. Opinions of the European politicians on membership of Great Britain in the EU are cited. Some proposals dealing with the EU-Ukraine relations have been investigated.

Надійшла 21 квітня 2015 р.

**ВПЛИВ НЕОЄВРАЗІЙСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ
НА СУЧАСНУ РОСІЙСЬКУ ГЕОПОЛІТИКУ**

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 46(3), с. 14–21

Розглянуто зв'язок неоевразійства з основоположними євразійськими ідеями. Проаналізовано ідеологічні особливості неоевразійства та їхній вплив на формування, розвиток та сучасні напрями геополітики Російської Федерації.

Сучасна влада Російської Федерації для легітимізації своєї геополітики на міжнародній арені у сприйнятті власним населенням та іншими державами світу створює відповідне ідеологічне обґрунтування. Для держави, яка претендує стати одним із лідерів сучасного світу, потрібна ідейна привабливість в очах населення багатьох інших країн. Дуже важливо, щоб політика цієї держави визнавалася (принаймні частиною країн світу) як адекватна нормам міжнародного права та інтересам миру та безпеки у світі. Внутрішня та зовнішня політика держави має підтримуватися її суспільством, бути адекватною національним інтересам та зрозумілою у сприйнятті власними громадянами. Попри відсутність офіційно прийнятої ідеології, для впливу на масову свідомість російського населення застосовується досить широкий спектр ідей. Серед ідейних засад сучасної російської геополітики особливу роль відіграє неоевразійство. Окремі його постулати, міфи та ціннісні конструкти дедалі більше формують сучасний геополітичний дискурс у Росії.

Неоевразійство та його вплив на зовнішню політику РФ досить широко висвітлюються в сучасній російській літературі. Насамперед слід виокремити праці апологетів радикального неоевразійства — О. Дугіна та його досить численних прихильників. Більш поміркований напрям неоевразійства пред-

ставлений працями Б. Єрасова, О. Панаріна, Я. Свечинської та ін. У російській науці представлена також багато в чому об'єктивна (навіть критична) оцінка ідей неоевразійства, що зустрічається в працях В. Іноземцева, О. Малинової, Е. Паїна, В. Цимбурського, І. Яковенка, Є. Ясіна та ін. Серед вітчизняних вчених, які вивчали ті чи інші сутнісні характеристики неоевразійства, слід назвати таких, як О. Баган, В. Головченко, С. Дацюк, О. Ірхін, Р. Рукомеда, О. Скребець, М. Шульга та ін. При цьому важливі особливості взаємовпливу неоевразійської ідеології та сучасної російської геополітики залишаються недостатньо дослідженими.

Виявимо головні особливості неоевразійства як неформальної ідейної основи геополітики Росії на світовому, регіональному та внутрішньодержавному рівні.

У 20-х рр. XX ст. в інтелектуальному середовищі російських емігрантів сформувалася ідейна течія, що отримала назву “євразійство”. В межах останнього із самого початку виділялися своєрідні погляди різних авторів. Не вдаючись у деталі окремих оригінальних концепцій, визначимо найголовніші з точки зору ідеологічного впливу на геополітику. Насамперед наголошувалося на тому, що Росія є винятковим для всього світу явищем — і не Європою, і не Азією, а виступає як окремий, цілісний і самодостатній “світ”, як особ-

лива духовно-історична геополітична реальність — “Євразія”. Росія в поглядах євразійців поставала як унікальна цивілізація, що сформувалася на основі синтезу таких складових, як арійсько-слов’янська культура, тюркський номадизм та православна традиція. Було переглянуто вчення слов’янофілів з його геополітичними проектами, зокрема, “великороси” в євразійців трактувалися вже не як найпотужніша “гілка” східного слов’янства, а як особливе імперське етнічне утворення, в якому злилися слов’янський та тюркський субстрати.

Євразійці доводили велику роль так званого “туранського” фактора у формуванні політичної системи Московської держави, російської культури та численних особливостей суспільного життя. Вважалося, що справжня російська (євразійська) держава виникла саме тоді, коли московські князі взяли на себе монголо-татарську геополітичну місію інтеграції євразійських народів. Тому Росія (у широкому розумінні) виступала спадкоємицею континентальних імперій минулого, насамперед — імперії Чингісхана. Таким чином, у працях євразійців підкреслювалася цивілізаційна спорідненість Росії саме з Азією, політична, економічна та культурна єдність Росії-Євразії. Головною небезпекою для Євразії вважалася агресивна політика європейської (романо-германської) цивілізації.

Однією з основоположних в ідейній течії євразійства була концепція “ідеократії” (“ідеократичної держави”), провідними розробниками якої були П. Савицький та князь М. Трубецькой. Взагалі під ідеократією євразійці розуміли будь-які форми недемократичного, неліберального правління, засновані на нематеріалістичних, духовних постулатах — пріоритеті духа над матерією, традиції над інновацією. Організація істинно ідеократичної держави повинна ґрунтуватися на певній “ідеї-правительниці”, головним змістом якої, на думку М. Трубецького, має бути “благо сукупності народів, що населяють даний автаркічний особливий світ” [11, 197]. У принципі конкретними формами ідеократії могли бути і теократична монархія, і радян-

ський режим, і фашистська чи нацистська диктатура.

З геополітичного погляду звернемо увагу на такі (і нині актуальні) положення євразійства: заперечення західної моделі суспільного розвитку; необхідність створення єдиного союзу (“табору”) народів світу для спільної антизахідної планетарної визвольної боротьби; месіанська роль Росії у світі.

У радянську добу євразійство, як і інші некомуністичні ідеології, перебувало під заборобою. У період “пізньої перебудови” (наприкінці 1980-х рр.) у середовищі переважно російських громадських діячів, журналістів, вчених-гуманітаріїв відбувається формування ідей неоевразійства. У процесі наукової ревізії євразійські концепції були значною мірою модернізовані, їх намагалися пристосувати до реалій тогочасного СРСР, що остаточно занепадав. Основні течії неоевразійства сформувалися вже в 1990-х рр. у Російській Федерації та, значно меншою мірою, інших нових незалежних державах. Взагалі більшість течій євразійства об’єднувало прагнення бачити світ розділеним на “цивілізації” (чи “культурні ареали”), причому культури трактувалися як “замкнені світи”, котрі є неприступними для зовнішніх впливів і в своєму існуванні підкоряються лише внутрішній логіці [7, 11].

Слід виокремити так звану “прагматичну” версію неоевразійства або “економічне неоевразійство”. Ще в 1994 р. Н. Назарбаєв виступив ініціатором створення Євразійського союзу задля економічної інтеграції пострадянських країн. Йшлося про взаємовигідне об’єднання суверенних країн на основі спільного історичного минулого, схожості політичних, соціальних та економічних систем, традиційних господарських зв’язків тощо.

Різноманітні помірковані версії неоевразійства залишаються в науковому та політичному середовищі Росії, по суті, маргінальними попри певний вплив на формування зовнішньої політики Росії у 1990-х рр., оскільки великою мірою були абсорбовані найпотужнішою ідейною течією — “радикальним” неоевразійством, засновником якого був

О. Дугін, котрий і нині залишається провідним теоретиком цього напрямку.

Радикальні неоевразійці залучили до свого ідейного багажу теорію етногенезу Л. Гумільова, численні елементи теорій класиків геополітики (Г. Дж. Маккіндера, К. Хаусхофера, К. Шмітта та ін.), а також ідеї європейських “континенталістів” та “нових правих” (Ж. Тіріара, А. де Бенуа та ін.). Цікаво, що “неатлантична” Європа була проголошена потенційним союзником Євразії у протистоянні атлантизму на чолі зі США. Отже, традиційний для євразійства антиєвропеїзм був трансформований в антиатлантизм. Визнається важлива історична роль православ’я для формування євразійської спільноти. При цьому обґрунтовується корисність союзу з ісламськими державами, з якими євразійську (російську) цивілізацію нібито зближує традиціоналізм та прагнення протистояти експансії Заходу на чолі зі США.

Неоевразійство проголошується у працях О. Дугіна новітньою цілісною ідеологією. Критикуються (часто конструктивно) лібералізм, комунізм та фашизм. Натомість заявляється про створення так званої “четвертої політичної теорії”, яка проте має нині ще досить розпливчасті риси. Принципово нової ідеології, попри заявлені надмірні претензії, неоевразійство так і не запропонувало. Цікаво, що неоевразійство претендує посісти достойне місце ще й у системі філософії. Також воно позиціонується своїми адептами як повноцінне цивілізаційне вчення. У структурі неоевразійства наявні навіть успадковані елементи радянської версії імперського дискурсу. З іншого боку, численні близькі до неоевразійства положення зустрічаються в працях сучасного провідного російського комуніста Г. Зюганова. У неоевразійстві намагаються ґрунтуватися ще й на традиціоналізмі та консерватизмі, досить укорінені у свідомості жителів РФ. У сучасній версії неоевразійської концепції О. Дугіна навіть співіснують православ’я з езотеризмом (з елементами окультизму).

За справедливою оцінкою М. Ларюель, вчення О. Дугіна “еклектичне: тут і відвертий антиамериканізм, і апеляція до західних “но-

вих правих” та геополітиків третього рейху, і традиційний російський месіанізм, і спіритуалістські та окультистські роздуми, модні в сучасній Росії” [7, 6]. Таке еклектичне імперське неоевразійство пристосоване для прихильників різних, поширених у сучасній РФ ідеологічних течій – у ньому кожний може знайти для себе своє: і державник-імперець, і комуніст, і прибічник православного світу, і тюрк-мусульманин, і навіть поміркований націоналіст. Нинішня еклектика з тенденцією до залучення все нових аспектів пояснюється, на нашу думку, прагненням агрегувати якомога ширший спектр різноманітних ідейних течій на основі протистояння ліберально-демократичній ідеології, а також максимально відповідати інтересам сучасної правлячої російської еліти.

Слід звернути увагу на те, що взагалі “для неоевразійства характерним є формування образу ворога” [1, 110]. Головним зовнішнім ворогом є, безумовно, Америка, котра прагне створити планетарну однополярну імперію і максимально послабити чи навіть розчленувати Росію. На роль внутрішнього ворога неоевразійство висуває “агентів атлантизму” із прозахідних російських бізнесменів, політиків та вчених. Боротьба з зовнішніми та внутрішніми ворогами, котрі загрожують існуванню російської цивілізації, має консолідувати все суспільство РФ.

У неоевразійстві дедалі більшого поширення набуває імперський дискурс. Вважається, що для імперії притаманний такий політико-територіальний устрій, що поєднує жорсткий стратегічний централізм з широкою автономією регіональних соціально-політичних утворень, що входять до її складу [5, 496, 497]. На сучасному етапі О. Дугіним проголошується: “Неоевразійство — це політична теорія побудови імперії, “великого простору” нині і в майбутньому” [5, 494]. Пропонуємо трактувати сучасне радикальне неоевразійство саме як **імперське**.

З позицій імперського неоевразійства, найкращим майбутнім для людства є багатополярний світ, розвиток якого визначається взаємодією “полюсів” (“неоімперій”), які, у свою чергу, інтегрують навколо себе “вели-

кі простори”. Росія уявляється не лише “великою державою”, а підноситься на значно вищий — планетарний рівень, неоевразійці вважають її основою особливої російської (євразійської) цивілізації як одного з “полюсів” багатопольярного світу, що формується.

У 1997 р. найдоцільніший для Росії сценарій геополітичного розвитку О. Дугін вбачав у створенні “Нової імперії” (“Євразійської імперії”), котра мала очолити такий собі стратегічний блок, — “Конфедерацію великих просторів”: Європейської імперії на заході (на чолі з Німеччиною), Тихоокеанської імперії на сході (навколо Японії), Середньоазійської імперії на півдні (на чолі з Іраном) і власне Руської імперії в центрі Євразії [3, 247]. Тобто пропонувалося створення в Євразії наймогутнішої геополітичної вісі “Берлін – Москва – Токіо – Тегеран” як основи “Євразійської імперії”. Основою об’єднання імперських “великих просторів” вважалися спільні інтереси протистояння експансії атлантистської цивілізації на чолі зі США. Таким чином, ще наприкінці ХХ ст. радикальні неоевразійці обґрунтовували необхідність для Росії розбудови імперського світопорядку. Формування під її егідою декількох імперських утворень вважалося порятунком для країн та народів усього світу від негативних наслідків західної “однополярної” глобалізації, котра організується атлантичною цивілізацією.

О. Дугін неодноразово змінював свої ідейні погляди, вірогідно, пристосовуючи їх до актуальних потреб геополітики російської влади, оскільки в 2000-х рр. став відверто провладним вченим. Так, вже сучасна версія неоевразійства О. Дугіна передбачає набуття Російською (Євразійською) імперією ролі координатора у спільному протистоянні атлантистському Заходу, крім названих вище, ще й інших потенційних незахідних імперій — Китаю, Індії, Бразилії (що також формуються на цивілізаційних засадах) [5]. На зміну континентальній антизахідній “Новій Імперії” в осучасненій теорії неоевразійства прийшла більш поміркована модель багатопольярного світу, що складається з “декількох незалежних та суверенних центрів прийнят-

тя стратегічних рішень на планетарному рівні” — новітніх імперій, найперспективнішою з яких, безмовно, вважається Російська (Євразійська) [5, 31].

Простежимо численні взаємовпливи в розвитку російської геополітики та неоевразійства. На початку 1990-х рр. зовнішня політика РФ на основі “Доктрини Козирева” у цілому мало відповідала ідеалам неоевразійства (особливо радикального). Проте “Доктрина Примакова” у зовнішній політиці РФ другої половини 1990-х рр., принаймні в пострадянському просторі, вже більшою мірою вписувалася в неоевразійські геополітичні схеми. Крім того, саме Є. Примаков висунув програму міжнародного співробітництва у форматі РІК (Росія – Індія – Китай) — по суті, поміркований неоевразійський проект.

На початку 2000-х рр. оновлена владна верхівка РФ на чолі з В. Путіним, публічно заперечуючи ідеологізацію своєї зовнішньої політики, де-факто все більшою мірою застосовувала інструментарій стратегії неоевразійства у своїй зовнішній політиці, навіть використовувала (і використовує) неоевразійський дискурс для легітимізації своєї політики на міжнародній арені. У російського керівництва з’явилися претензії перетворити РФ на один із “полюсів” світу, тому виникла потреба у формуванні відповідної ідеології. При цьому слід зазначити, що офіційно російська влада проголошує “тенденцію реідеологізації в міжнародних відносинах” негативним явищем [6]. Особливо очевидною для російської влади потреба в ідеологічному супроводі внутрішньої та зовнішньої політики стала після хвилі громадянських протестів у період 2011 — початку 2012 рр.

Звернемо увагу на поступову “ідеологізацію” російської зовнішньої політики саме в контексті неоевразійства. Так, окремі елементи неоевразійського дискурсу з’являються в Концепції зовнішньої політики, Стратегії національної безпеки, Воєнній доктрині та інших програмних документах РФ, а також все частіше зустрічаються у виступах вищих посадових осіб, особливо В. Путіна.

Багатопольярність у міжнародних відносинах і багатопольярний світовий порядок є

ключовими засадами неоевразійства імперського напрямку. Наголошується на тому, що лише “багатополярний світ є радикальною альтернативою однополярному світу” [5, 31]. Співпрацюючи з іншими незахідними “полюсами”, балансуючи між ними, Росія зацікавлена в тому, щоб підтримувати спільну систему протистояння однополярним прагненням США: “одній імперії може протистояти лише декілька імперій” [5, 510]. І в офіційному політичному дискурсі РФ усе активніше укорінюється концепт “багатополярності”. Зокрема, заявляється про перетворення РФ на “світову державу” зі стратегічною роллю в умовах багатополярного світу [12], відзначається, що сутність сучасного перехідного періоду в розвитку міжнародних відносин полягає у “формуванні поліцентричної міжнародної системи” [6], підкреслюється унікальність сформованої за століття ролі Росії як фактора рівноваги в міжнародних справах та “розвитку світової цивілізації” [Там само]. Отже, концепція багатополярності в міжнародних відносинах, офіційно прийнята російською владою, споріднена з “багатополярністю” як з однією із “стрижневих” ідей неоевразійства.

Серед основних зовнішніх воєнних небезпек на перше місце російська влада ставить “нарощування силового потенціалу Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та наділення її глобальними функціями” [2]. І в неоевразійстві НАТО як військово-політичне уособлення атлантизму (“Цивілізації моря”) є головною небезпекою для Євразійської імперії [4, 384–386].

Сучасна геополітика керівництва РФ спрямована на нарощування партнерства та стратегічної взаємодії з Китаєм, поглиблення стратегічного привілейованого партнерства з Індією й розвиток ефективного та взаємовигідного політичного та економічного співробітництва у форматі “Росія – Індія – Китай” [6]. Як вже було зазначено, така геополітична взаємодія РФ з Індією та КНР добре вписується в осучаснений неоевразійський дискурс.

Отже, у своїй геополітиці на світовій арені влада РФ де-факто використовує численні положення неоевразійства. Навіть висува-

ються претензії імперського неоевразійства стати основою геостратегії для сучасної російської влади: “Євразійство може, таким чином, бути прийнятим в якості загальної стратегії Путіна на майбутнє” [4, 396].

Російська влада офіційно визнає, що “зворотнім боком глобалізації є тенденція до підвищення значення фактора цивілізаційної ідентичності” [6]. Власна унікальна цивілізаційна основа потрібна Росії для забезпечення формування під своєю егідою різнобічної інтеграції в пострадянському просторі. Такий цивілізаційний проект має бути привабливим для населення та політичних еліт пострадянських країн. І саме неоевразійство пропонує ідейне обґрунтування об’єктивного існування євразійської цивілізації в пострадянському просторі.

З позицій імперського неоевразійства, Євразійський союз, очолюваний Росією, трактується як потенційний полюс багатополярного світу [4, 395]. На основі об’єднання країн колишнього СРСР виникне майбутня Євразійська імперія: “котлованом імперії, нульовим її циклом буде інтеграція пострадянського простору” [5, 510].

Формування ЄврАзЕС, а потім Митного союзу, Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) в цілому вписується в межі “економічного” неоевразійства. Таке “прагматичне” неоевразійство має навіть офіційну підтримку в Казахстані, Киргизстані, Таджикистані, оскільки для влади цих країн економічна інтеграція в пострадянському просторі є доцільною. Проте прагнення російської влади до імперського домінування зустрічає негативну реакцію з боку політичних еліт країн-партнерів, навіть Білорусі. Ідея перетворення ЄАЕС на ЄАС (Євразійський союз) як багатофункціональне об’єднання з наднаціональними органами також викликає спротив серед населення та політичних еліт у країнах-партнерах, оскільки де-факто означатиме поступки значної частини суверенних повноважень цих держав на користь РФ.

Неоевразійські ідеї мають певне поширення в країнах колишнього СРСР: пропагуються проросійськими політичними силами, нав’язуються через проросійські ЗМІ. Навіть

окремі грузинські дослідники вважають, що в пострадянському просторі “ми є частиною однієї цивілізації і не маємо морального права порушувати існуючу цивілізаційну (геополітичну) єдність” [9, 166]. Однак загалом неоєвразійська ідеологія не має масової підтримки у суспільній свідомості більшості населення пострадянських країн.

Про Україну О. Дугін заявляв, що “факт існування “суверенної України” є на геополітичному рівні оголошенням Росії геополітичної війни (а це справа не стільки України, скільки атлантизму)” [3, 379]. З погляду імперського неоєвразійства, незалежна Україна як геополітичний проект атлантизму становила небезпеку для потенційної Євразійської імперії. Ще наприкінці 90-х рр. XX ст. пропонувалося геополітичне розчленування України із встановленням російського контролю над Центральною та Східною Україною, а також Кримом [Там само].

На внутрішньодержавному рівні геополітика російської влади спрямована на забезпечення стабільного розвитку багатонаціональної та територіально диференційованої країни. Західна модель ліберальної демократії вважається лише частково адекватною унікальним російським умовам, тому проголошується право на створення власної “суверенної демократії”. Для ідеологічного обґрунтування розбудови новітньої Російської держави все активніше використовується імперський дискурс. Існує дискусійна думка, що сучасні різноманітні імперські проекти, попри певні розбіжності між ними, виступають “як взаємодоповнюючі, що відповідають прагненню до відродження самодержавного устрою в Росії” [10, 359].

У широкому за змістом сучасному російському імперському дискурсі особливо виділяється роль неоєвразійства, адепти якого проголошують саме свою ідеологію рятівною для Росії: “Або неоєвразійство стане основним світоглядом російських еліт, або на нас очікує окупація” [5, 494].

Неоєвразійці неодноразово виступали на підтримку політики російської влади, ідейно “викриваючи” її опонентів. Так, О. Дугін стверджує, що при проведенні своєї геополітики влада Росії зіштовхується зі “спланованим саботажом починань Путіна з боку агентури впливу атлантизму, яка збереглася на верхніх поверхах влади і на чолі вищих навчальних закладів” [4, 383]. Тому в нинішній РФ неоєвразійці можуть виступати ініціаторами своєрідного “полювання на відьом” — тих вчених, політиків чи діячів культури, котрі висловлюють незгоду з кремлівською лінією, оголошують “п’ятою колоною” — ворогами Росії.

У Росії протягом її історичного розвитку так і не було сформовано повноцінної політичної нації. Оскільки ідеї націоналізму не можуть бути основою імперської консолідації багатоетнічного російського населення, у внутрішній геополітиці РФ простежується лінія на формування “багатонаціонального російського народу”, а в ідеалі — на розбудову “нації-співгромадянства”. Наголошується на тому, що “націоналізм — дуже шкідливе, руйнівне явище для цілісності Російської держави” [8]. З офіційною думкою знову співзвучна позиція неоєвразійства. Так, на думку О. Дугіна, руський етнос сформувався саме як імперський, тому звичайний модерний (неімперський) націоналізм для нього згубний [3, 196]. Неоєвразійство нині претендує відігравати роль ідеологічної підвалини формування загальноросійської ідентичності — навколо ідеї спільної євразійської цивілізації. Тим самим, численним народам Росії неоєвразійство пропонує можливість самоідентифікації саме в рамках євразійської цивілізації.

Припускаємо, що у масовій свідомості російського населення відбувається свого роду “накладання” ідеологічних положень неоєвразійства та сконструйованих політтехнологіями осучаснених та новітніх імперських міфів на давно укорінені великодержавні стереотипи. Як наслідок, у свідомості багатьох громадян Росії формується еклектичний імперський світогляд. Проте, на нашу думку, для масової повноцінної індоктринації населення РФ недостатньо цієї ідеологічної еклектики з великим вмістом неоєвразійства.

Спостерігається дедалі більша насиченість сучасного культурно-інформаційного

простору Росії неоевразійськими символами. Ще з початку 2000-х рр. неоевразійство як політична сила намагається укорінитися в політичній системі Росії і навіть за кордоном. Партія “Євразія”, відновлена в 2012 р., не має істотної підтримки електорату в Росії. Але на теренах самої РФ та ще майже 30 країн світу функціонують мережі неурядової суспільної організації “Міжнародний євразійський рух” (очолюваної О. Дугіним), досить агресивними акціями виділяється молодіжна організація “Євразійський союз молоді”. Через мережні структури цих організацій ідеї неоевразійства активно поширюються насамперед у пострадянському геопросторі. Неоевразійці залучають до співпраці різноманітні європейські праві партії та рухи, переважно консервативного типу. Окремі політологи та політичні гуртки в Європі, що є опонентами ліберально-демократичного дискурсу, також вважаються союзниками неоевразійців. Крім того, антиамериканські течії, поширені в країнах Латинської Америки, об’єктивно мають з неоевразійством спільного ідейного супротивника – американський лібералізм (неолібералізм).

Отже, неоевразійство, що виникло на ідейному підґрунті євразійства 1920-х рр., значною мірою модернізувало його, пристосувало до реалій розвитку Росії в сучасному світі. У новітній РФ, особливо в 2000-х рр., неоевразійські ідеї розвивалися у тісному взаємозв’язку з політичними потребами правлячої політичної еліти. Радикальне (імперське) неоевразійство обґрунтовує формування в пострадянському просторі Євразійської імперії як одного з “полюсів” сучасного світу, претендує на роль концептуальної основи геостратегії Росії. Імперське неоевразійство покликане також виконувати роль ідеологічного обґрунтування консолідації багатоетнічного населення РФ у цивілізаційну (“євразійську”) спільноту.

Російська влада офіційно не ґрунтується у своїй політиці на неоевразійській ідеології, хоча окремі її важливі ідейні конструкції містяться в сучасних основоположних політичних документах РФ. Імперське неоевразійство артикулює ті, по суті, імперські ідеали

та цілі, котрі офіційна влада Росії відверто не проголошує, однак вони де-факто виявляються в практичній російській геополітиці на міжнародній арені. Таким чином, саме неоевразійство є, на нашу думку, головною ідеологічною основою формування сучасного імперського геополітичного дискурсу в Росії. Особливо примітно, що сучасні напрями геополітики РФ у світовому та пострадянському просторі значною мірою відповідають неоевразійським імперським накресленням. Так, нині влада РФ де-факто реалізує геополітичний проект неоевразійства – створення Євразійської імперії.

Література

1. Ахромеева Ю. В. Неоевразийство и традиционализм как примеры фундаменталистской идеологии / Ю. В. Ахромеева // Омский науч. вестн. Сер. “Филос. науки”. — 2008. — №5 (72). — С. 108–110.
2. Военная доктрина Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
3. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Г. Дугин. — М.: Арктогея, 1997. — 608 с.
4. Дугин А. Г. Геополитика России: учеб. пособие / А. Г. Дугин. — М.: Академ. проект; Гаудеамус, 2012. — 424 с.
5. Дугин А. Г. Теория многополярного мира: монография / А. Г. Дугин. — М.: Евразийское движение, 2013. — 532 с.
6. Концепция внешней политики Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf>
7. Ларюэль М. Переосмысление империи в постсоветском пространстве: новая евразийская идеология / М. Ларюэль; [пер. с фр.] // Вестн. Евразии. — 2000. — № 1. — С. 5–18.
8. Прямая линия с Владимиром Путиным 16 апреля 2015 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/49261>
9. Рхиладзе Г. Постсоветское пространство как объект геополитической экспансии: идеологический аспект / Г. Рхиладзе, Г. Векуа // Центр. Азия и Кавказ. — 2010. — Вып. № 2. — Т. 13. — С. 157–166.

10. Скребець О. В. Імперська ідея: російський досвід концептуального осмислення: монографія / О. В. Скребець. — Севастополь: СевНТУ, 2012. — 413 с.

11. Трубецкой Н. С. Об идее-правительнице идеократического государства / Н. С. Трубецкой // Ос-

новы евразийства. — М.: Арктогея-Центр, 2002. — С. 194–199.

12. Указ Президента РФ от 12 мая 2009 г. № 537 “Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года” [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

Неоевразійство сформувалося на основі модернізації євразійської ідеології. У внутрішній геополітиці Росії неоевразійство є однією з ідеологічних основ консолідації поліетнічного та поліконфесійного населення. Серед напрямів неоевразійства можна виділити імперське. У пострадянському геопросторі неоевразійство забезпечує ідейні засади формування Євразійського союзу. Неоевразійство також ідеологічно обґрунтовує антиамериканський напрям геополітики РФ на світовій арені.

Неоевразийство сформировалось на основе модернизации евразийской идеологии. Во внутренней геополитике России неоевразийство служит одной из идеологических основ консолидации полиэтнического и поликонфессионального населения. Среди направлений неоевразийства можно выделить имперское. В постсоветском геопространстве неоевразийство обеспечивает идейное обоснование формирования Евразийского союза. Неоевразийство также идеологически обосновывает антиамериканское направление геополитики РФ на мировой арене.

Neoeurasianism has formed on the basis of the modernization of the eurasian ideology. Neoeurasianism is one of the ideological foundations of the consolidation of multiethnic and multireligious population in the internal geopolitics Russian. Among the directions of the neoeurasianism allocated is possible to distinguish an imperial one. In the post-soviet geospace neoeurasianism provides ideological justification for the formation of the Eurasian Union. Neoeurasianism also ideologically justifies anti-american direction of geopolitics of Russia on the world stage.

Надійшла 8 червня 2015 р.

СИТУАТИВНИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИКИ ДОМІНУВАННЯ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 46(3), с. 22–26

Предметом дослідження є агресивні вияви в міждержавних відносинах, оцінки агресії світовою спільнотою та методи протистояння агресії. У контексті подій на сході України і ситуації з їх врегулювання поставлено за мету відслідкувати еволюцію методів регулювання міждержавних відносин шляхом застосування так званої “твердої” і “м’якої” сил.

Міждержавні відносини не завжди вибудовувались на основі спільних інтересів, досягненні консенсусу, а територіальні питання, що стосувались захоплення родючих земель і багатих надр, транспортних шляхів і особливо виходу до моря, завжди були причиною війн між державами. Вочевидь, не втратили актуальності вони і зараз. Беручи за основу аналіз подій на сході України і ситуацію з її врегулювання, ставимо за мету відслідкувати еволюцію методів регулювання міждержавних відносин шляхом застосування так званої “твердої” і “м’якої” сил. Крім того, цей озброєний конфлікт, напевно, має, крім іншого, ідеологічне підґрунтя, а отже, є доречним простежити роль пропаганди в сучасній політиці.

У міжнародних відносинах питання “твердої” сили і “м’яких” способів вирішення міждержавних суперечок досліджував Дж. Най. Він же, а також З. Бжезинський, Г. Кіссінджер і багато інших свідомих політичних діячів з усього світу активно підтримують, надаючи поради, аналіз і прогноз розгортання подій в Україні [3; 6; 9]. Проблему поширення ідеологічно-пропагандистського засилля так званого “Русского мира” та роль ЗМІ у розповсюдженні його ідей, а також необхідність

прийняття національної ідеї, здатної згуртувати весь український народ, піднімали, зокрема, М. Головатий, П. Таланчук, І. Белебе-ха, В. Бебик та ін. [1; 2; 5; 8].

У дослідженні всіх зазначених вище проблем є доречним розділити історію міждержавних відносин на три періоди: період превалювання військових методів над дипломатичними, тобто “твердої сили” (до 1918 р.); період активного розвитку, вдосконалення і найвищої ефективності міжнародної дипломатії, і міжнародного права, тобто “м’якої сили”; і нинішній, перехідний період такого собі протистояння “твердій сили” методами і традиційної для попереднього століття “м’якої сили”, і видозміненими “твердої”.

Вперше поняття “м’яка сила” в теорії міжнародних відносин застосував американський політолог Джозеф Най в такій інтерпретації: “м’яка сила — це можливість отримати те, що ви бажаєте за рахунок привабливості, а не примусу або платежів. “М’яка сила” дає можливість державі впливати на об’єкти, не даючи їм команди, тобто об’єкт добровільно виконує заплановані суб’єктом цілі. Якщо об’єкт впливу вірить у важливість твоїх цілей, то можна переконати його зроби-

ти щось без застосування сили чи якогось додаткового стимулу” [5, 10].

Боротьба за становлення держав, за території і панівне місце в Європі до 1918 р. велася виключно з позиції сили, тому прирощення військової могутності, так званої “твердої сили”, було основним завданням внутрішньої політики. Зміна політичного контексту на континенті по закінченні Першої світової війни актуалізувала питання винайдення нових способів співіснування і вирішення суперечок між акторами міжнародних відносин. Ліга Націй, створена у 1919 р. з метою розвитку співробітництва, досягнення миру і безпеки між народами, стала першою міждержавною організацією, покликаною розробляти, впроваджувати і контролювати виключно дипломатичні механізми вирішення спірних питань між державами задля попередження нової війни. Встановлення миру і якісно нові способи владнання суперечок між державами були настільки затребуваними на той час, що держави вперше добровільно делегували повноваження наднаціональному органу. Це був перший крок до відмови від принципу застосування сили у зовнішніх зносинах і переходу до якомога активнішого послуговування “м’якою силою”, яка становить поєднання економічного потенціалу і тактики заходів, спрямованих на несиловий спосіб переконання того чи іншого суб’єкта міжнародних відносин у неправомірності його дій. Але основна майстерність дипломатії полягає не лише в правильному поданні інформації, а й в абсолютному сприйнятті її реципієнтами. В цьому дипломатія міжвоєнного періоду зазнала поразки, а територіальні претензії і зазіхання, помножені на успіхи у розвитку озброєння, призвели до краху Ліги Націй і Другої світової війни. Втім норми міжнародного права та міжнародні договірні документи не містили тоді поняття “держава-агресор”, а отже, механізму покарання не існувало.

Довготривала і руйнівна Друга світова війна остаточно поставила питання про необхідність запровадження терміна “держава-агресор” і договірного закріплення механізму попередження нових озброєних конфліктів, покарання за них, закріплення непорушних

кордонів і визнання незалежності держав світу. Військові протистояння, які виникали в світі після того, мали деколонізаторський характер і/або були виправдані встановленням демократичних режимів у світі. Неозброєна, тобто ідеологічна боротьба між розвиненими країнами на чолі з США та СРСР була спрямована на те, щоб засобами пропаганди залучити якомога більше країн на свій бік.

Роль ідеології в світовій політиці заперечувати не варто, адже саме з поширенням фашистської ідеології розпочалася Друга світова війна. Холодна війна також мала за основу ідеологічне протистояння систем цінностей комунізму та ліберальної і соціал-демократії. Однак слід визнати очевидне: більшість ідеологій базуються на “правильних” постулатах, що і забезпечує їм підтримку мас. Вплив епохи, національних особливостей сприйняття та ситуативної коректури адаптування сприяють або довготривалості існування тієї чи іншої ідеології з незначними видозмінами, продиктованими часом і закріпленими префіксом нео-, або ж сліпе і фанатичне слідування ідеологічним догмам призводить до визнання її загрозливою для людства через радикалізацію національного сприйняття та/або повну заборону. Все залежить від механізмів просування ідеології в маси і від механізмів боротьби з нею. Але, звичайно, ці методи належать виключно до “м’якої сили”.

Розпад СРСР і амбіційні спроби Москви в будь-якій спосіб утвердитися в якості паритету для США змістили акценти в методах ведення міжнародної політики. Світ перестав бути біполярним, але і однополярним він не може бути за своєю природою. Спостерігається поступовий, але невпинний перехід до багатополусної (поліцентричної) моделі, а між основними політичними акторами створюються і посилюються певні політичні осередки, здатні послабити вплив і США, і ЄС як наднаціонального органу. Реалії сучасної доби міжнародних відносин демонструють, що такі тенденції приводять до відчутного зростання незалежності країн другого і третього ешелонів від впливу країн-лідерів, що спостерігається і в Латинській Америці, і в тріумвіраті США – Росія – Китай, і через

зміцнення ролі ЄС. Це не могло не призвести до бажання США і Росії повернути собі втрачені можливості контролерів міжнародних політичних процесів, і якщо раніше міжнародна дипломатія будувалась на концепції адекватного поєднання “твердої” і “м’якої” сил задля отримання “розумної” сили, то на початку XXI ст. акценти зміщуються в бік застосування “твердої сили” для розв’язання політичних інтересів суб’єктів формування сучасного світу. Військова присутність у тому чи іншому регіоні пояснювалась “боротьбою з тероризмом”, а провокації і фальсифікації ставали дедалі частішими і переважно силовими. Так, приміром, військові дії і на Близькому Сході забезпечили перемогу США за допомогою “твердої сили”, втративши позиції лідера у дипломатії, тобто “м’якій силі”. А Росія унормувала застосування “твердої сили”, прийнявши нову редакцію Військової Доктрини наприкінці 2014 р., куди, врахувавши наслідки Революції Гідності в Україні кінця 2013 — початку 2014 рр. з метою попередження подібної ситуації на своїй території, внесла не гіпотетичний, а цілком реальний пункт про “неядерне стримування”, розуміючи під ним підтримання високого ступеня бойової готовності сил загального призначення. Найвірогіднішими загрозами для Росії зазначено “встановлення в державах, суміжних з РФ режимів, у тому числі в результаті повалення легітимних органів державної влади, політика яких загрожує інтересам РФ”. І незважаючи на задекларований оборонний характер доктрини, там все ж таки зазначено, що “Росія вважає правомірним застосування збройних сил для забезпечення захисту своїх громадян, в тому числі що знаходяться за межами Російської Федерації” [2].

Проте і “м’яка сила” не втрачає своєї актуальності і впливовості: діючи дипломатичним і правовим шляхом, вона реагує на вимоги часу і змінює методи. Основним її вектором залишається ідеологічний вплив на свідомість громадян, основним інструментом залишається пропаганда, а от шляхи її поширення на сьогодні набули значної диверсифікації, і наслідки можуть бути не менш жахливими, ніж від застосування сили.

Розглянемо всі перераховані аспекти взаємодії акторів міжнародних відносин на прикладі сучасної України. У монополярному світі її закономірно назвали “буферною зоною” між РФ і євроатлантичною спільнотою [1, 30]. Україна, власне, і сама не могла визначитись, якої спрямованості буде її зовнішня політика: багатовекторною, євроатлантичною, суто проєвропейською чи проросійською, залежно від олігархату при владі. Крім того, і внутрішня політика була не бездоганною, бездіяльність державних органів і провал реформ найчастіше пояснювались відсутністю національної ідеї, яка б консолідувала націю. Проте перед кожними виборами електорат гуртувався навколо якоїсь ідеї, висунутої “своїм” кандидатом, або проти зовнішнього “ворога” — також українця, але підтримуваного іншою частиною країни. Як наслідок, країна дедалі більше ділилася, і неважливо, де проходила лінія розлому: по Дніпру, по кордону Донбасу чи за мовним принципом — це не сприяло єдності, але допомагало досягати конкретних політичних цілей. Проте наслідки не примусили на себе чекати.

Тут для кращого розуміння, що саме відбулося, варто конкретизувати категорійний апарат стосовно двох термінів: “пропаганда” й “ідеологія”. На жаль, їх розуміння і трактування в сучасній Україні переплутане і подається хибним чином.

Більшість словників дає таке визначення терміна “пропаганда”: пропаганда (від лат. *propagare* — поширювати) — це поширення поглядів, ідей, думок з метою позитивно чи негативно налаштувати аудиторію і стимулювати її реакцію в бажаному напрямі [4]. Спеціалісти виділяють три основних критерії ефективної пропаганди:

- 1) наявність основного тезису;
- 2) доступність для сприйняття цільовою аудиторією;
- 3) складність для критики.

Будь-яка ефективна пропаганда повинна бути побудована за цими канонами. Проте необхідно особливо підкреслити, що пропаганда — це методологія просування якоїсь ідеології. І саме зі змістовною частиною в сучасній Україні існують проблеми.

Стосовно ідеології й національної ідеї зокрема, то узагальнено можна сказати таке: насамперед це — спосіб реалізації певного сценарію дій для певної соціальної групи (у нашому випадку — нації). З чіткими відповідями на питання хто ми? Яка наша історія? Яким ми побудуємо наше майбутнє? Що треба для цього зробити? Це, так би мовити, бачити себе в динаміці, що є привабливою для більшості людей.

Більшість сучасних українських науковців, як-то М. Головатий, П. Таланчук, І. Белебеха та ін., погоджуються, що трагедія України в тому, що вона протягом всіх років незалежності не мала такої зрозумілої і загальноприйнятої ідеології. Це і спричинило події останніх півтора років, адже якщо у тебе немає власного сценарію, ти діятимеш за чужим, і чим менш вартий для тебе власний спосіб бачення, тим простіше тебе заставити сповідувати чужий. І ситуація в Україні в цьому плані лише погіршується, адже ідеологію просто замінили пропагандою.

Вітчизняні ЗМІ, як засоби пропаганди, які повинні були б поширювати ідеологію, мають певний спільний тренд, який, до речі, не має нічого спільного з ідеологією стосовно ворога, агресії, анексії, терористів та ін. Але це лише загальний фон, який дає змогу вирішувати корпоративні інтереси, пропаганду приватних ідеологій, тобто амбіцій і цілей. Власне, виходить, скільки власників рейтингових ЗМІ, стільки ж і ідеологій.

Крім того, ЗМІ стали чи не головною сучасною зброєю масового знищення, бо саме ці ресурси є засобами ведення інформаційної війни. Будь-яка інформаційна війна є складовою частиною ідеологічної боротьби, пропагування тих чи інших дій і частиною плано-мірного впливу на масову свідомість. Реакція на такий вплив буває водночас і цілком прогнозованою, і абсолютно непередбачуваною. Інформаційні війни не призводять до жертв, ніхто не несе збитків і не страждає фізично. І це присипає пильність у ставленні до них. Тим часом наслідки негативного і руйнівного впливу інформаційних війн на масову свідомість і суспільну психологію цілком співви-

мірні, а часом і перевищують наслідки збройних воєн.

Підсумовуючи, зазначимо, що превалювання методів “твердої” або “м’якої” сил в той чи інший період історії міждержавних відносин мало свої підстави і наслідки. Ситуація Новітньої доби ускладнюється тим, що невійськові засоби, традиційно віднесені до “м’якої сили” (методи дипломатичного впливу, економічні санкції та ембарго, політична ізоляція, невизнання територій тощо), наразі набувають невластивих їм форм і методів. Так говорять про “гібридні війни”, “інформаційні війни” тощо. Вони не призводять до руйнацій і людських втрат, але за масштабами їх впливу на підсвідомість вони можуть легко бути прирівняними до наслідків застосування “твердої сили” і ведення озброєного протистояння. Найстрашніше те, що сучасні суспільства настільки комп’ютеризовані й інформатизовані, що поширення ідеологічного впливу на маси через ЗМІ не викликає труднощів, а сучасні методи нейролінгвістичного програмування забезпечать “перемогу” за умови системного впливу. Тому перше, на що слід негайно звернути увагу урядам, — це високий ступінь захисту доступу до мереж державних інститутів, стратегічних аналітичних центрів; а друге — не забувати постійно моніторити інформаційні джерела і повідомлення щодо агітацій, антидержавних та сепаратистських закликів, ідеологічно-пропагандистських гасел, неправдивої інформації, щоб попередити початок інформаційної атаки, бо вести інформаційну війну на гідному рівні до снаги лише розвиненим країнам з передовими інформаційно-зчитувальними технологіями, а зокрема, Україна до таких країн не відноситься.

Стосовно агресії РФ проти України, анексії Криму і ведення нею військових дій в східній Україні, то хотілося б закликати Європейський Союз і США продовжувати заходи із залученням інструментів “розумної” сили у поєднанні з “жорсткою силою” і “м’якою силою”, адже у разі вияву недієздатності “м’якої сили” зупинити агресію Кремля проти України постане небезпека повернення до минулого — застосування “твердої сили” як вирі-

шального чинника розв'язання міжнародних конфліктів [5].

Література

1. Бебик В. Українська ідея як чинник формування національної свідомості: культурно-цивілізаційні аспекти: [Всеукраїнська теоретична й наук.-практ. конф. з правознавства, політології та соціології "Трансформація політичної системи: соціальні перетворення та законодавчий процес" (22 трав. 2007 р.)] / В. М. Бебик // Віче. — 2007. — № 14. — Т. 2. — С. 36.

2. Белебега І. Національна Україна / І. Белебега. — К., 2010. — 382 с.

3. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. — М.: Междунар. отношения, 2010. — 256 с.

4. Военная доктрина Российской Федерации [Электронный ресурс] // Рос. газета. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>

5. Головатий М. Ф. Соціологія політики / М. Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2003. — 504 с.

6. Най Д. Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить усіх / Д. Най // Ін-т світової політики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://iwr.org.ua/ukr/public/340.html>

7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред., упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкіна; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Укр. асоціація політологів. — [2-ге вид., доп. і переробл.]. — К.: Генеза, 2004. — 735 с.

8. Таланчук П. М. Політичний буквар українця: публіцистика / П. М. Таланчук. — К.: Університет "Україна", 2013. — 85 с.

9. Nye J. S. Soft power: The mean to success in world politics / J. S. Nye. — New York: Public Affairs, 2004. — 191 p.

З моменту завершення Другої світової війни світовий порядок зазнав низку трансформацій: деякі країни припиняли своє існування, змінювались ідеології й правлячі режими, але ніколи ще загроза руйнування повоєнного світоустрою не була настільки сильною, як в умовах озброєного конфлікту в східній Україні. Такий стан речей актуалізував питання ефективності існуючих інструментів міжнародної дипломатії в справі запобігання руйнування існуючого світового порядку.

С момента окончания Второй мировой войны мировой порядок претерпел ряд трансформаций: страны прекращали свое существование, менялись идеологии и правящие режимы, но никогда еще угроза разрушения послевоенного мироустройства не была столь сильной, как в условиях вооруженного конфликта в восточной Украине. Такое положение вещей актуализировало вопрос эффективности существующих инструментов международной дипломатии в деле предотвращения разрушения существующего мирового порядка.

Since the Second World War ended, the global order has been transformed in different ways: the states ceased to exist, the ideologies and the governing regimes changed, but the threat to ruin post-war world order has never been as obvious before as it is now because of the armed conflict in Eastern Ukraine. Such situation made actual the questions of the effectiveness of the existing instruments of international diplomacy used to prevent the collapse of the nowadays world order.

Надійшла 6 липня 2015 р.

СТАНОВЛЕННЯ ПАРЛАМЕНТУ ТА ГЕНЕЗА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 46(3), с. 27–36

Дослідження присвячене одній з найважливіших конституційно-правових проблем — становленню парламенту та генезі парламентаризму в незалежній українській державі.

Вертикальна система організації державної влади, яка була основою радянської державності та ґрунтувалась на ігноруванні принципу поділу влади, “системі рад усіх рівнів” і поєднанні органів державної влади із розгалуженим партійним апаратом КПРС, не витримала перевірки часом і зазнала своєї руйнації одночасно з колишнім СРСР. Радянський “парламентаризм”, який розвивався всупереч ідеям європейського конституціоналізму, так і не призвів до формування в колишньому Радянському Союзі та союзних і автономних республіках і краях, які входили до його складу, парламентів як всенародно обраних, постійнодіючих органів законодавчої влади. До речі, М. Козюбра взагалі виступав проти намагання застосовувати поняття “парламентаризм” по відношенню до системи організації державної влади в колишньому СРСР, оскільки форма правління в цій державі була заснована не на принципі розподілу влад, а на засадах так званого “одновладного правління”, згідно з яким вся повнота влади належить Радам народних депутатів, які були побудовані за єдиною централізованою системою знизу доверху і, по суті, поєднували законодавчі та виконавчі функції [1, 5]. На цьому ж наголошує і В. Шаповал, на думку якого парламентаризм стає реальністю лише тоді, коли існує загальнонаціональний постійно діючий колегіальний представницький орган законодавчої влади, що наділений

чіткими повноваженнями щодо організації і навіть діяльності органів виконавчої і судової влади [2, 22], тобто тоді, коли принцип поділу державної влади не перетворюється на політичне гасло [3, 31]. Хоча не можна ігнорувати і той факт, що саме Верховна Рада Української РСР, демонструючи високий рівень національної самосвідомості, 24 серпня 1991 р. урочисто прийняла Акт проголошення незалежності України, а також низку важливих нормативно-правових актів, які стали фундаментом національного законодавства новонародженої держави.

Декларація про державний суверенітет, Конституційний договір 1995 р. і врешті Конституція України утвердили в Україні модель державної влади, в основу якої було покладено принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, й унормували юридичні механізми стримувань і противаг між гілками влади. Конституційно-правова реформа, започаткована з прийняттям Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 р. сприяла утвердженню в Україні парламентсько-президентської республіканської форми державного правління. Таким чином, конституційне законодавство України й усталена практика національного державотворення та правотворення визнають парламент (Верховну Раду України) та парламентаризм пріоритетними конституційними цінностями суспільства та держави.

Парламентські кризи 2007–2008 рр. не спростовують важливість ефективної діяльності Верховної Ради України для подальшого розвитку гармонійного громадянського суспільства та демократичної, правової, соціальної держави України. Водночас зазначені кризи підтвердили важливість розвитку українського парламентаризму як теорії та практики організації і діяльності Верховної Ради України.

Між тим, якщо для України становлення та розвиток національного парламенту та парламентаризму стало відносно новим надбанням конституційно-правового буття, то в країнах Західної Європи (Велика Британія, Бельгія, Італія, Німеччина, Франція та ін.) і США парламентаризм став фактично предтечею конституціоналізму [4, 59]. Парламенти окремих із названих держав світу нараховують вікову історію, як, наприклад, Парламент Великої Британії, що веде свій родовід ще з XIII ст.

Хоча, говорячи про “відносну новизну” надбання парламентаризму для України, слід мати на увазі, що як такі традиції парламентаризму є притаманними державно-правовій культурі українського народу. Зокрема, як зазначають О. Бандурка та Ю. Древаль, на основі визначення парламентаризму як практичної діяльності, пов’язаної з реально існуючими законодавчими представницькими структурами, доводять факт існування українського парламентаризму за часів перебування українських земель у складі Австрійської, Австро-Угорської та Російської імперій [5, 16]. Також одним із кроків у напрямі утвердження парламентаризму в Україні на початку XX ст. стали перші кроки Української Народної Республіки. Так, у Конституції УНР ст. 2 якої містила норму, що своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України [6, 49]. Водночас розділ, присвячений організації та діяльності українського парламенту (ст. 27–49), містив норми, які регламентували діяльність Всенародних Зборів: ст. 27 встановлювала порядок виборів до парламенту (“Всенародні Збори вибираються загальним, рівним безпосереднім, тайним і пропорційним голосуванням всіх, хто ко-

ристується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений”), ст. 31 визначала термін повноважень депутатів парламенту, який складав три роки, ст. 44–49 містили перелік виключних повноважень парламенту, якими були встановлення податків, ратифікація міжнародних угод, оголошення мобілізації, рішення про одержання державою позик, оголошення війни та миру [6, 55]. В цьому плані, як справедливо доводить В. Рум’янцев, Конституція УНР виходила з ідеї домінування парламенту законодавчого органу над виконавчою владою [7, 86].

Нині прийнято вважати, що парламент (від. лат. “*parlare*” — говорити, розмовляти; в Англії з XV ст. цим терміном позначали дві палати, які спільно з королем здійснювали державну владу, у Франції, як писав Л. Дюгі, до 1790 р. цей термін застосовувався по відношенню до верховних судових палат [8, 458]) — це єдиний загальнодержавний представницький орган народу, який обирається народом. Його соціальне призначення полягає у вираженні суверенної волі народу шляхом регулювання найважливіших суспільних відносин у процесі законодавчої діяльності, а також здійсненні контролю за діяльністю органів виконавчої влади та найвищих посадових осіб [9, 58, 59]. В цьому плані, приймаючи закони, парламент не лише виконує одну з трьох класичних функцій державної влади, а й виступає гарантією того, що ці закони є, по-перше, правовими, а, по-друге, виражають волю, інтереси і прагнення народу [10, 94].

З існуванням парламентів тісно пов’язане і таке важливе конституційно-правове явище, як парламентаризм. Відповідно до визначення В. Шаповала парламентаризм — це така система державного управління суспільством, для якої властиве визнання провідної ролі вищого постійно діючого представницького органу в здійсненні державної влади [11, 148]. Подібне тлумачення парламентаризму знаходимо й у російських дослідників Є. Козлової та О. Кутафіна [12, 337]. З цих самих позицій досліджує парламентаризм і Ю. Шемшученко, для якого парламента-

ризм — це насамперед система організації державної влади, що базується на активній ролі парламенту у її здійсненні, або точніше — “система організації і функціонування верховної державної влади з особливою і істотною роллю вищого постійно діючого представницького органу — парламенту” [13, 27]. Виходячи з цього, як доводить цей визначення в Україні дослідник, парламент являє собою інституціональний фундамент та об’єктивну основу всієї системи представницької демократії [14, 27].

Щоправда, слід наголосити, що парламентаризм як важливе явище конституційно-правового розвитку демократичних держав досліджувався і в працях юристів, що працювали на теренах Російської імперії до 1917 р. Зокрема, С. Котляревський вказував, що парламентаризм слід сприймати як такий специфічний спосіб організації системи державної влади, коли виконавча влада формується і функціонує відповідно до волі більшості в органі народного представництва (парламенті) [15, 170]. Схожих позицій дотримувався Н. Лазаревський, пишучи, що однією з найголовніших властивостей парламентаризму є “найвищий авторитет парламенту поряд з іншими органами державної влади, який покликаний забезпечувати представництво в парламенті справжніх потреб народу [16, 182]. На думку М. Рейснера, парламентаризм характеризується одночасно як підвищеною роллю парламенту у здійсненні державної влади, так і тим, що завдяки йому зберігається постійний зв’язок між народом та його інтересами, що набувають свого вираження в діяльності парламенту як найвищого представницького органу, і державою [17, 133].

Слід погодитися з вітчизняними правознавцями, що похідність парламенту від народу та його повновладдя (суверенітету), а також його головне соціальне призначення — виражати волю народу шляхом прийняття законів — це теоретичний фундамент визначення місця і ролі парламенту в системі державної влади [18, 31]. Тобто парламент є не просто законодавчим, а єдиним представницьким законодавчим органом влади у державі.

Таке визначення ролі парламенту в системі органів державної влади визначає примат парламенту, який можливий лише за умови його певного “суверенітету”. Так, англійські вчені-конституціоналісти свого часу розкривали концепцію суверенітету парламенту в системі органів державної влади шляхом поєднання наступних елементів: 1) верховенства права приймати закони і верховенство законів. Правом приймати закони володіє лише парламент. Закони мають найвищу юридичну силу в системі нормативно-правових актів; 2) право затверджувати державний бюджет та встановлювати податки; 3) відповідальність уряду перед парламентом; 4) право затверджувати суддів; 5) відсутність інших конкурентних органів державної влади у сфері традиційної діяльності парламенту [19, 70]. Безперечно, термін “суверенітет парламенту” є переважно теоретико-методологічною конструкцією, яка не може бути поставлена в один ряд із народним суверенітетом чи суверенітетом держави, але названі британськими правознавцями ознаки мають важливе значення для ефективної діяльності сучасного парламенту.

Що ж нині являє собою Верховна Рада України як важливий орган державної влади, який, по суті, уособлює пріоритетну гілку влади — законодавчу владу? Конституція України зберегла попередню назву українського парламенту. Якщо ж розглядати світову практику, то кожна країна вирішує питання про назви свого парламенту з урахуванням своєї історії, особливостей традиції.

Конституція України визначила, що парламентом в Україні є Верховна Рада України, як єдиний загальнонаціональний постійно діючий, колегіальний, виборний орган законодавчої влади у складі 450 народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п’ять років.

Такий конституційний статус Верховної Ради України повністю відповідає статусу парламентів у демократичних, розвинутих країнах світу і визначає пріоритетність Верховної Ради України в механізмі держави; його виключність як єдиного органу законо-

давчої влади; універсальність, яка зумовлена унітарним характером нашої держави, формою правління, внутрішньою структурою побудови парламенту та іншими обставинами.

Однією з найважливіших ознак Верховної Ради України є її виключність. Відповідна ознака українського парламенту передбачає, що нині в Україні не існує інших органів законодавчої влади ні на загальнонаціональному, ні на місцевому рівні — крім Верховної Ради України. Виключно до повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів та внесення змін до Конституції України, а також низка інших повноважень, визначених ст. 85 Конституції України. При цьому Верховна Рада України не може делегувати свої повноваження іншим органам виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Верховна Рада України є загальнонаціональним представницьким органом державної влади, оскільки вона, відповідно до Конституції України, має право представляти весь український народ — громадян України всіх національностей і виступати від імені всього народу. Щоправда, зміна в 2006 р. виборчої системи зі змішаної (мажоритарно-пропорційної) на пропорційну мала не лише свої позитивні здобутки і прорахунки. Зокрема, скептики пропорційної виборчої системи вказують на ігнорування принципу народнього представництва. У зв'язку з цим вбачається передбачуваною можливість модернізації виборчої системи, за допомогою якої формується Верховна Рада України.

Колегіальний характер Верховної Ради України виявляється в її складі і порядку роботи. Конституція України визначила конституційний склад Верховної Ради України у 450 народних депутатів України і встановила повноважність за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Верховна Рада України: конституційно-правові засади, функціонування та діяльність

Організаційною основою роботи Верховної Ради України є сесії, які складаються з пленарних засідань. Чергові сесії Верховної Ради України починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного

року. Позачергові сесії Верховної Ради України, із зазначенням порядку денного, скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу Президента України або на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Рішення, які приймає Верховна Рада України, є колективною волею більшості народних депутатів України. Для прийняття рішення з одних питань достатньо простої більшості голосів (50 % + 1 голос), для ухвалення інших питань Конституція України встановлює конституційну більшість голосів, а саме — 2/3 голосів народних депутатів України.

Від чіткості порядку діяльності парламенту залежить легітимність прийнятих ним рішень. Правовою основою діяльності Верховної Ради України є Конституція України і Регламент Верховної Ради України, який згідно з пунктом 21 ст. 85 Конституції України має прийматися законом України. Діючі в Україні Регламент Верховної Ради України і Тимчасовий Регламент Верховної Ради України в 2008 р. рішеннями Конституційного Суду України від 1 квітня та 17 вересня були визнані неконституційними і втратили чинність.

Отже, Верховна Рада України — це єдиний загальнонаціональний постійно діючий, колегіальний, виборний орган законодавчої влади, який здійснює представництво інтересів народу України в межах і в порядку, визначених Конституцією та законами України. При цьому, Верховна Рада України діє у складі 450 народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

У зв'язку з перманентною конституційною кризою останніх років відбувається й криза вітчизняного парламентаризму. Відповідно, політики, державні діячі, науковці та громадськість ведуть пошук нової, більш оптимальної для України моделі парламентаризму.

Питання конституційного складу парламенту має важливе значення, адже для здійснення парламентом власних конституційних повноважень він повинен мати відпо-

відний кількісний склад народних обранців, який кореспондується із принципом рівного електорального представництва найбільш потужних політичних сил, регіонів держави тощо. При цьому, важливим є й представництво в парламенті тих соціальних верств, які через різні чинники мають значний вплив на розвиток суспільства та держави — національні меншини, релігійні громади тощо. В окремих країнах світу для представництва інтересів останніх навіть резервуються місця в парламенті.

Водночас Конституція України в частині другій ст. 24 чітко визначила, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етичного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Це спростовує можливість будь-яких преференцій для різних соціальних груп під час формування депутатського корпусу. На кількісний склад депутатів Верховної Ради України впливають такі чинники, як кількість населення країни, виборча система, структура парламенту, адміністративно-територіальний устрій.

Слід зазначити, що історії парламентаризму відомі приклади зміни кількості депутатів в парламенті. Наприклад, кількісний склад Верховної Ради неодноразово змінювався за часів колишнього Радянського Союзу і становив від 304 до 650 народних депутатів України. Теперішній конституційний склад Верховної Ради України встановлюється ст. 76 Конституції України і складає чотириста п'ятдесят народних депутатів України.

Для ефективної діяльності Верховної Ради України Конституцією України передбачається створення структурних підрозділів (органів), діяльність яких спрямована на реалізацію конституційних функцій і повноважень Верховної Ради України. З прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України структура Верховної Ради України дещо змінилась. Зокрема, була ліквідована Президія Верховної Ради України. Водночас Конституція України запровадила низку нових інституцій в системі Верховної Ради України,

серед яких Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Рахункова палата, комітети. Загалом парламент України залишився однопалатним.

Із внесенням змін до Конституції України у 2004 р. на найвищому рівні було закріплено створення нового інституту Верховної Ради України — коаліції депутатських фракцій. Без сумніву цей інститут, одразу після свого створення, набув найважливішого значення в організації діяльності Верховної Ради України.

Коаліція депутатських фракцій створюється за результатами виборів до Верховної Ради України на основі узгодження політичних позицій і об'єднує більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Право коаліції депутатських фракцій також належить депутатській фракції, яка за результатами виборів отримала більше половини депутатських мандатів у Верховній Раді України.

До найважливіших повноважень коаліції депутатських фракцій належить формування вищого органу в системі виконавчої гілки влади — Кабінету Міністрів України. Так, кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра України пропонує Президент України, який зобов'язаний внести на розгляд Верховної Ради України ту кандидатуру, яку запропонує коаліція депутатських фракцій. Крім того, Верховна Рада України, а фактично коаліція депутатських фракцій, призначає всіх інших міністрів, кандидатуру яких вносить Прем'єр-міністр України, окрім Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України, кандидатуру яких вносить Президент України.

Парламентська коаліція урівноважується в своїй діяльності існуванням дієвої парламентської опозиції. Можна погодитись із О. Совгирею, котра визначає парламентську опозицію як добровільне об'єднання народних депутатів України — членів депутатських фракцій (груп), право на яке гарантоване Конституцією України, які не підтримують офіційний курс Президента України та/або Кабінету Міністрів України та, як правило, не є членами політичної партії (блоку), що

висунули кандидатуру діючого Президента України на виборах і не представлені у складі діючого Кабінету Міністрів України [20, 16]. На сьогодні конституційно-правовий статус і, зокрема, функції та порядок діяльності парламентської опозиції не унормовано на законодавчому рівні.

Ефективність роботи будь-якого парламенту пропорційна ефективності його керівництва. Світовому парламентаризму відомі приклади, коли керівництво парламентом здійснювала і одна особа, і широка президія. Як відомо, Верховна Рада України обирає зі свого складу та за необхідності відкликає Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України.

Голова Верховної Ради України веде засідання Верховної Ради України; організовує роботу Верховної Ради України, координує діяльність її органів; підписує акти, прийняті Верховною Радою України; представляє Верховну Раду України у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав; організовує роботу апарату Верховної Ради України.

Основним елементом структури Верховної Ради України є комітети і комісії Верховної Ради України, створені на основі постійних комісій Верховної Ради України. Відповідне перетворення було закріплене в Законі України “Про комітети Верховної Ради України” від 4 квітня 1995 р. та Конституції України, а в 1998 р. Верховна Рада України приймає Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про постійні комісії Верховної Ради України”, яким змінив термін “постійні комісії” в назві і тексті закону на термін “комітети”. Востаннє зміни Закону України “Про комітети Верховної Ради України” вносились 2006 р.

Відповідно до частини першої ст. 1 Закону України “Про постійні комісії Верховної Ради України” комітети Верховної Ради України — це органи Верховної Ради України, що утворюються з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень

українського парламенту, а також для реалізації його контрольних функцій. Як доводить досвід функціонування комітетів Верховної Ради України, саме ці органи мають значний вплив на підготовку та час проходження законопроектів через парламент. У зв’язку з цим посада голови комітету Верховної Ради України набуває стратегічного значення для законопроектної діяльності в Україні.

Оскільки комітети Верховної Ради України охоплюють досить широке коло профільних питань, то в їх складі утворюються підкомітети, діяльність яких спрямована на законопроектну роботу та здійснення парламентського контролю з більш вузьких питань. Зазначена структуризація комітетів Верховної Ради України сприяє оптимізації їхньої діяльності та створює додаткові механізми контролю за нормопроектною діяльністю всередині самого комітету.

Окрім того, Конституція України передбачає створення тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України для розгляду питань і розслідування справ, які становлять значний суспільний інтерес. Їхня діяльність може мати значні політико-правові наслідки (наприклад, порушення процедури імпічменту Президента України, ініціювання питання про відставку Кабінету Міністрів України, зняття недоторканності з народного депутата України тощо), тому Конституція України підкреслює, що організація і порядок діяльності комітетів Верховної Ради України, її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій встановлюються законом. 2 вересня 2008 р. Верховна Рада України VI скликання прийняла закон про тимчасові парламентські слідчі комісії, але Президент України не підписав його з мотивів невідповідності Конституції України, а невдовзі цей закон був скасований самим парламентом. Водночас це не знімає потреби в унормуванні правового статусу тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України.

До того ж позитивний досвід держав-учасниць ЄС підтверджує виняткову важливість тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій для ефективної та своєчасної ді-

яльності парламентів. Можливість створення тимчасових комісій характеризує певну гнучкість діяльності парламенту, здатність швидко і адекватно відреагувати на певні виклики, непередбачувані обставини, що мають важливе значення для країни в цілому. Наприклад, парламент Фінляндії створює спеціальні комісії для підготовки питань порядку денного надзвичайних сесій.

Слідчі комісії займаються питаннями державно-політичного життя, які мають певний громадський резонанс: від розслідування зловживань окремих парламентарів та урядовців — до масштабних політичних скандалів. Їм, звичайно, надано широкі повноваження: викликати свідків та експертів, вести протокол, фіксувати докази. Здебільшого створення слідчих комісій є прерогативою парламентської опозиції [21, 32].

Завершене уявлення про призначення комітетів і комісій у структурі Верховної Ради України дає змогу здійснити аналіз основних напрямів і видів їхньої роботи. Зокрема, діяльність комітетів Верховної Ради України спрямована на здійснення таких функцій, як законопроектна, організаційна, контрольна та ін.

Законопроектна функція комітетів Верховної Ради України полягає у підготовці проектів законів та інших актів Верховної Ради України. Таким чином, комітети Верховної Ради України здійснюють попередній розгляд та підготовку висновків і пропозицій щодо законопроектів, які внесені суб'єктами законодавчої ініціативи; за дорученням Верховної Ради України доопрацювання окремих законопроектів за наслідками розгляду їх у першому та наступних читаннях, крім тих, які прийняті Верховною Радою України у цілому; попередній розгляд та підготовку висновків і пропозицій щодо проектів загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони і довкілля, а також дають згоду на обов'язковість чи денонсацію міжнародних договорів України; узагальнюють зауваження та пропозиції, що надійшли до законопроектів; вносять пропозиції щодо перспективного планування законопроектної роботи тощо.

При реалізації організаційної функції комітети Верховної Ради України здійснюють планування своєї роботи, а саме, збирають та аналізують інформацію з питань, які належать до повноважень комітетів, організовують слухання з цих питань, у тому числі на засіданнях Верховної Ради України; попередньо обговорюють кандидатури посадових осіб, яких обирає, призначає, затверджує Верховна Рада України, або дають згоду на їхнє призначення, здійснюють підготовку до розгляду Верховною Радою України відповідних висновків щодо цих кандидатур; готують питання на розгляд Верховної Ради України; беруть участь у формуванні порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України; приймають рішення, дають висновки, рекомендації, роз'яснення; беруть участь в міжпарламентській діяльності, взаємодії з міжнародними організаціями тощо.

Контрольна функція комітетів Верховної Ради України характеризується такими видами діяльності, як аналіз практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів, їх посадових осіб, підготовка та подання відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України; контроль за виконанням Державного бюджету України для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів; участь у проведенні "Дня Уряду України"; організація та підготовка парламентських слухань; взаємодія з Рахунковою палатою, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; направлення матеріалів для відповідного реагування органам Верховної Ради України, державним органам, їх посадовим особам.

Для ефективного виконання функцій комітети Верховної Ради України наділені відповідними повноваженнями. Так, комітети Верховної Ради України мають право організовувати розробку проектів законів та інших актів Верховної Ради України; розглядати проекти актів Верховної Ради України та подавати їх на розгляд Верховної Ради України; готувати висновки щодо проектів актів Верховної Ради України, внесених суб'єктами права законодавчої ініціативи; розглядати та

узагальнювати висновки інших комітетів та готувати їх на розгляд Верховної Ради України; доопрацьовувати проекти актів Верховної Ради України за результатами розгляду їх у першому та наступних читаннях; попередньо розглядати та готувати висновки щодо надання згоди на обов'язковість чи денонсацію міжнародних договорів; попередньо розглядати та готувати висновки щодо проектів загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, звітів про виконання цих програм та ін.

Комітети Верховної Ради України є основними робочими органами українського парламенту, але це не спростовує виняткову важливість його інших структурних підрозділів. Насамперед йдеться про ті, чий правовий статус визначено в Конституції України. Зокрема, серед структурних підрозділів Верховної Ради України слід відзначити Рахункову палату, яка є постійно діючим, самостійним органом фінансово-економічного контролю, який утворюється Верховною Радою України і підпорядкований та підзвітний їй. Окрім Основного Закону, правовий статус Рахункової палати унормовує й Закон України "Про Рахункову палату".

До компетенції Рахункової палати належить організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням; здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів; контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля; контроль за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України та уповноважених банках; аналіз встановлених відхилень від показників Державного

бюджету України та підготовка пропозицій про їх усунення, а також про удосконалення бюджетного процесу в цілому; регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України та стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій.

До складу Рахункової палати входять Голова Рахункової палати та члени Рахункової палати: Перший заступник і заступник Голови, головні контролери та Секретар Рахункової палати. Для здійснення своєї діяльності Рахункова палата має апарат.

Голова Рахункової палати призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Голови Верховної Ради України терміном на 7 років з правом призначення на другий термін.

Ще одним важливим інститутом Верховної Ради України є Уповноважений Верховної Ради з прав людини, який призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України та здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Окрім того, Верховна Рада України має власний Апарат, діяльність якого спрямована на організаційне, інформаційне, фінансове та матеріально-технічне забезпечення роботи Українського парламенту. Апарат Верховної Ради України складається з керівництва Апарату; секретаріатів Голови Верховної Ради України, першого заступника та заступника Голови Верховної Ради України, Головного науково-експертного управління; Головного юридичного управління; Головного управління документального забезпечення; Головного організаційного забезпечення; Інформаційного управління, Прес-служби, Управління комп'ютеризованих систем; Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків; Управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування; Управління кадрів; Відділу зв'язків з органами правосуддя; Відділу звернень громадян; Відділу контролю; Управління справами; Інституту законодавства Верховної Ради України. Співробітники Апарату Верховної Ради

України не можуть бути народними депутатами України.

Як зазначається в Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, тому законодавча функція є хоча й не єдиною, але пріоритетною для парламенту. Складовою частиною цієї функції є законопроектна діяльність, внесення законопроектів на розгляд Верховної Ради України та їх обговорення, а також видання законів, наукові дослідження, зокрема з проблем ефективності і розвитку законодавства, наукова експертиза законопроектів [22, 185]. Через виключну важливість законодавчої функції для суспільства та держави порядок її здійснення чітко унормований в Основному Законі.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Проекти законів визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

Верховна Рада України приймає закони шляхом голосування за проект закону. Проект закону вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. На шляху до прийняття проект закону, як правило, проходить розгляд у трьох читаннях, хоча кількість повторних читань проекту закону не обмежується.

Важливе місце у здійсненні законодавчої функції Верховною Радою України посідає внесення змін до Конституції України. Іноді цю функцію ще називають “конституційною”, чи “установчою”. Порядок її реалізації дискретно визначений у Розділі XIII “Внесення змін до Конституції України” Основного Закону.

Конституцією України встановлюються певні обмеження щодо зміни Конституції України. Так, проект закону про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік

з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

До повноважень Верховної Ради України належить прийняття спеціального закону про ратифікацію міжнародних договорів і таким чином надати їм статусу частини національного законодавства. Також до повноважень Верховної Ради України належить питання денонсації міжнародних договорів України.

Отже, Верховна Рада України є єдиним органом державної влади, який має право приймати закони. Конституцією України передбачається, що Верховна Рада України може приймати закони з будь-яких питань. Звісно, Конституція України передбачає і винятки, зокрема, положення про те, що виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України.

Література

1. Козюбра М. “Нова диктатура” чи цивілізована влада? / М. Козюбра // Віче. — 1992. — № 2. — С. 5.
2. Шаповал В. Парламентаризм в Україні: пошуки парадигми чи рух до нового? / В. Шаповал // Віче. — 1997. — № 5 (62). — С. 22.
3. Шаповал В. Конституційний механізм державної влади в незалежній Україні: політико-правові проблеми організації виконавчої влади / В. Шаповал // Право України. — 1997. — № 1. — С. 31.
4. Тацій В. Я., Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії та практики / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика. — Ужгород, 2000. — С. 59.
5. Бандурка О. М., Древаль Ю. Д. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток / О. М. Бандурка, Ю. Д. Древаль. — Х., 1999.
6. Конституції і конституційні акти України (1917–1920). Невідомі конституції України. — К., 1992.
7. Рум’янцева В. Конституція УНР 1918 року — спроба розподілу влади / В. Рум’янцева // Вісн. Академії правових наук України. — 1998. — № 1 (12). — С. 86.
8. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / Л. Дюги. — О., 2005.

9. Кривенко Л. Законодавча влада в системі державної влади / Л. Кривенко // Вісн. Академії правових наук України. — 2001. — № 1 (24). — С. 58–59.
10. Медведчук В. В. Новий вимір демократії / В. В. Медведчук. — К., 2001.
11. Шаповал В. Мандат і статус депутата / В. Шаповал // Віче. — 1992. — № 2. — С. 148.
12. Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право Российской Федерации / Е. И. Козлова, О. Е. Кутафин. — М., 1995.
13. Шемшученко Ю. Проблеми розбудови української державності / Ю. Шемшученко // Право України. — 1997. — № 1. — С. 27.
14. Шемшученко Ю. Теоретичні засади розвитку українського парламентаризму / Ю. Шемшученко // Віче. — 1997. — № 12 (69). — С. 27.
15. Котляревский С. А. Конституционное государство. Опыт политико-морфологического обзора / С. А. Котляревский. — СПб., 1907.
16. Лазоревский Н. И. Народное представительство и его место в системе других государственных установлений / Н. И. Лазоревский // Конституционное государство. — СПб., 1905. — С. 182.
17. Рейснер М. А. Основные черты представительства / М. А. Рейснер // Конституционное государство. — СПб., 1905. — С. 133.
18. Органи державної влади України / за ред. В. Ф. Погорілка. — К., 2002.
19. Уэйд Е., Филлипс Г. Конституционное право / Е. Уэйд, Г. Филлипс. — М., 1950.
20. Совгиря О. В. Правовой статус парламентської опозиції: навч. посіб. / О. В. Совгиря. — К., 2006.
21. Городенко М. Парламентські комітети і комісії в Україні та зарубіжних країнах / М. Городенко // Право України. — 2008. — № 7. — С. 32.
22. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. — К., 1999.

Аналізуються витоки відродження парламентаризму в умовах становлення багатопартійності, проголошення державного суверенітету та розвитку демократії, основні етапи становлення парламентаризму в незалежній Україні.

Анализируются истоки возрождения парламентаризма в условиях становления многопартийности, провозглашения государственного суверенитета и развития демократии, основные этапы становления парламентаризма в независимой Украине.

Analyzed the origins of the revival of parliamentarism in conditions of a multiparty system, the declaration of state sovereignty and democracy, the main stages of parliamentarism in independent Ukraine.

Надійшла 5 лютого 2015 р.

ОСВІТА ЯК ЦІЛІСНИЙ ФЕНОМЕН РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 46(3), с. 37–42

Аналізується інтеграційно-комунікаційна роль сучасної освіти в системі взаємин людини і суспільства. В центрі уваги — фактори та механізми, що зумовлюють такий взаємозв'язок.

Сучасна освіта, її розвиток, вдосконалення істотно залежать від низки факторів і процесів загальносвітового, загальнолюдського характеру. Так, відомі українські вчені В. Андрущенко, М. Головатий, В. Кремень, В. Соловійов, В. Судаков, Ю. Сурмін та ін. вважають, що процеси розвитку освіти в світі загалом в ХХІ ст. детерміновані (зумовлені) трьома основними (домінуючими) факторами: глобалізація, інтернаціоналізація і європеїзація. Ці фактори, однак, по-різному даються взнаки в окремих країнах світу, тобто на регіональному рівні.

Спробуємо стисло пояснити специфіку таких виявів:

а) глобалізація. Примусила всі країни світу будувати достатньо відкриті, демократичні, прозорі системи освіти;

б) інтернаціоналізація. Висунула потребу формувати мобільні системи вищої освіти і наукової діяльності. Яскраві приклади в цьому демонструють такі відомі виші, як Гарвард, Страсбург, Сорбона та ін.

Інші фактори головним чином похідні від двох названих вище.

Відповідно до цього є різні обґрунтування реальних потреб реформування освіти сьогодні. Так, українські вчені В. Судаков, М. Алієв, Д. Акімов, А. Дамиров у своїй спеціальній публікації “Освіта як спеціалізована інституціональна система перехідного суспільства: функціональні компоненти і рівні”

серед основних складових, що викликали необхідність здійснення у ХХ–ХХІ ст. освітніх реформ у глобальному масштабі, називають:

- демографічний вибух в кінці 40-х рр. ХХ ст., в результаті якого лише за період 1960–1975 рр. чисельність студентів у світі зросла в 3 рази;

- різке збільшення наукової інформації, що істотно ускладнило селекцію, переробку і збереження нових знань;

- посилення масштабів виробничої мобільності, що було зумовлене появою нових професій і збільшенням запиту на кадри з більш високим рівнем освіти;

- зростання ролі науки і сучасних технологій в житті суспільства і окремої людини;

- розвиток засобів масової інформації і комунікації та посилення їх впливу на суспільні процеси;

- збільшення вільного часу завдяки досягненню науково-технічного і технологічного процесу;

- помітне підвищення рівня життя (навіть у слаборозвинених країнах);

- демократизація суспільного життя, особливо в країнах з економічно стабільним і політично стійким державним устроєм;

- збільшення середньої тривалості життя завдяки розвитку системи охорони здоров'я і поліпшення в деяких країнах якості і стабільності навколишнього середовища [7, 305, 306].

Такий перелік обставин, що спричинили світові зміни і трансформації в світі в цілому, вважаємо сповна достатніми і ґрунтовними.

Найперше вкажемо на складність реформаційних процесів у світі, зумовлених глобалізацією. Так, відомий болгарський економіст, професор Б. К. Боянов, на нашу думку, вірно пише про те, що “Глобализация определяется как вовлечение всего мира в открытую систему финансово-экономических, общественно-политических и культурных связей на базе новейших коммуникационных и информационных технологий” (російською мовою) [3, 85].

Вказаний автор нагадує про термін “макдоналізація вищої освіти”, який став надто популярним після виходу книги Рітцера “Макдоналізація суспільства” [9]. Б. Боянов з цього приводу пише: “Процес макдоналізації, який у розвинутих країнах зачепив усі громадські сектори, володіє відносно повільним дегуманізуючим і деградуєчим ефектом. У країнах з обмеженими економічними ресурсами і виснаженим людським потенціалом захоплення макдоналізацією прискорює громадську деградацію” [2, 86].

Інший дослідник Дж. Пантон вважає, що макдоналізація спричиняє розчарування освітою. Вона робить освіту не так привабливою, і молодь нею не зацікавлена в такій мірі, в якій це має відповідати державам, суспільствам в постіндустріальну епоху [8].

Є немало вчених, які звертають увагу на істотні метаморфози щодо взаємин в умовах глобалізації освіти і бізнесу. Так, відомий болгарський вчений П. Лупанакі пише про те, що “і освіти, і бізнесу необхідна ринкова інфраструктура” [6]. Тобто освіта розглядається сьогодні і поціновується як невід’ємна складова ринкової економіки як такої. Інакше кажучи, освіта є складовою ринку, виступає як економічна засада і продукт.

Видатний український політолог В. М. Бебик зазначає, що “систему освіти глобального суспільства можна розглядати як інтегральну сукупність освітніх структур, відносин, діяльності та свідомості, що забезпечує відтворення і розвиток інтелектуального потенціалу планетарного суспільства” [2, 20].

Пропонуючи розглядати освітню діяльність як глобальну, національну, регіональну, місцеву і колективну, В. Бебик подає складну (треба окремо аналізувати), але цікаву структурно-функціональну схему системи освіти глобального суспільства (див. рисунок).

В умовах світової глобалізації, інтеграції наукові знання підвладні багатьом вирішальним процесам, що пов’язані з наукою, інформацією. Вкажемо на ті з них, які є основоположними, першочерговими:

1. Математизація, кібернетизація, технізація різних наукових сфер, економіки. Математизація забезпечує спільність наукових принципів і законів на основі спільності математичних понять і є одним із давніх шляхів інтеграції наукових знань. Як зазначав А. Рей, математика розкриває відношення між речами з точки зору порядку, числа і довжини. Методи математики сьогодні широко впроваджуються в багатьох дисциплінах. “Математизація знань, — зазначав російський дослідник М. Г. Чепіков, — не тільки приводить до підвищення теоретичного рівня науки, а й якісно збагачує системи їхніх понять, надаючи їм часом загальнонаукового характеру”. Це, безперечно, сприяє інтеграції науки та наукових знань. Цей процес характерний для великої кількості країн світу.

2. Узагальнення й ущільнення, стиснення й акумуляція наукової інформації як наслідок формування в окремих галузях узагальнених теорій, розвитку міжнаукових теорій, утворення метатеорій та метанаук, створення наукової картини світу. При цьому часткові закони, поняття та теорії переходять у ранг так званих загальних, даючи змогу пояснити велику кількість конкретних властивостей і зв’язків. Так, теорія систем, побудована на основі принципів, характерних для багатьох галузей наук (відповідність, інваріантність, простота тощо), є найзагальнішою інтеграційною теорією. За задумом її творців (Л. Берталанфі, А. Рапопорт), теорія систем мала слугувати засобом аналізу різноманітних об’єктів природи, бути системою для виявлення в них спільних властивостей.

3. Уніфікація конкретної наукової інформації, мови науки та її понятійно-категорі-

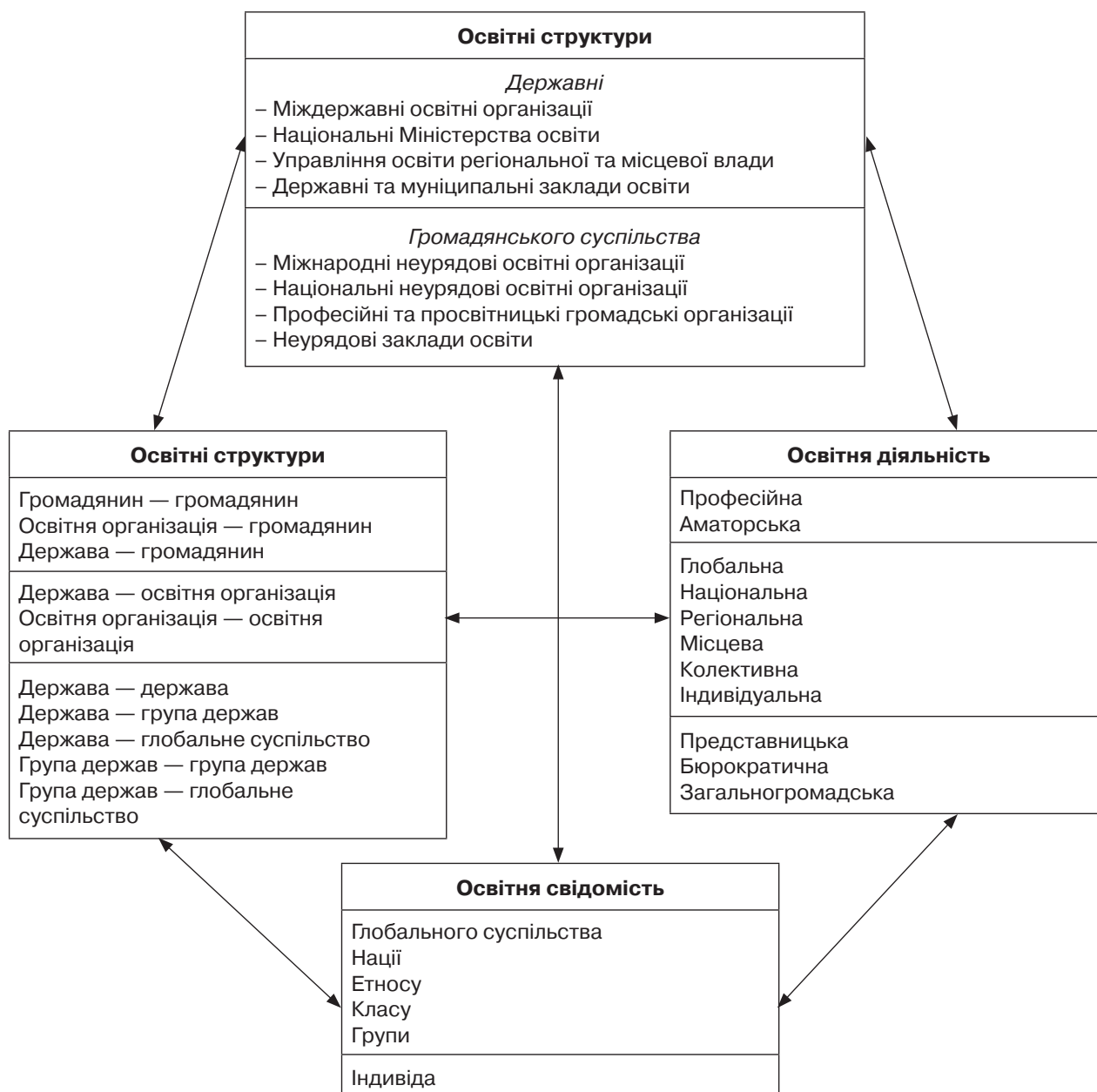

Рис. Структурно-функціональна схема системи освіти глобального суспільства

ального апарату. Внаслідок уніфікації деякі поняття окремих наук перетворюються у загальнонаукові або філософські (наприклад, система, елемент, структура, інформація, ентропія тощо). Такий процес є надто помітним та інтенсивним саме у XXI ст.

4. Створення та використання загальних теоретичних методів дослідження (моделювання, статистичного, системно-структурного та ін.). У процесі розвитку методи та теорії одних наук асимілюються іншими, що

пов'язано зі зміною змісту та структури взаємодіючих наук, змінюються і збагачуються предмети їхнього дослідження. Такий процес прослідковується у системах освіти багатьох, однак найперше країн постіндустріального стану розвитку.

5. Внутрішня інтеграція, розроблення її комплексних напрямів. Вимога єдності науки та наукових знань впливає із самої природи філософського пізнання і має об'єктивну основу, яка виявляється в єдності матері-

ального світу, всебічних зв'язках явищ і процесів, що відбуваються в природі. Наука, по суті, це внутрішнє єдине ціле. Її розподіл на окремі галузі зумовлений не стільки природою, скільки обмеженістю людського пізнання. Насправді існує безперервний ланцюг від фізики і хімії через біологію і антропологію до соціальних наук, ланцюг, який в жодному місці не може бути розірваний, хіба що лише безпідставно.

6. Діалектизація науки, посилення взаємодії філософії та конкретних наук. Успішне подолання бар'єрів, які склалися між окремими галузями науки, вироблення цілісного погляду на досліджувальні об'єкти світових різнорівневих освітніх систем потребує застосування діалектичного способу мислення, спрямованого на встановлення всебічних зв'язків, явищ і процесів об'єктивної дійсності, на здобуття синтезованих знань про об'єкти, на широке теоретичне узагальнення, яке руйнує сталі межі між різноманітними підходами до проектування освітніх систем.

Серед вчених Європи, зокрема, є немало і таких, хто не сповна поділяє стратегію і безпосередні процеси глобалізації і їх впливу на Болонський процес. З великої кількості спеціальної літератури (зокрема, україномовної, російськомовної) особливо виділимо колективну працю, підготовлену в Міжрегіональній Академії управління персоналом (Україна, м. Київ): "Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології: кол. моногр. — К.: МАУП, 2005. — 320 с." [4]. В ній висвітлюються проблеми методології і методики дослідження особливостей становлення європейського освітнього простору в контексті тенденцій глобалізації і Болонського процесу. Окремо досліджуються і аналізуються стратегічні, тактичні та технічні аспекти входження України до європейського і світового освітнього простору, а також проблеми вдосконалення стандартів національної вищої школи і запровадження сучасних освітніх технологій.

У передмові до монографії відомий український політолог В. М. Бебик, зокрема, пише: "Якщо розглядати необхідність запровадження єдиних кількісних і якісних стандартів, що

визначають економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші умови життя людства, потрібно усвідомити виняткову важливість у цьому контексті освітньої сфери суспільства. Саме освітня сфера стає ключовою у глобальному суспільстві, оскільки становить головну передумову здійснення глобалізаційних перетворень в усіх інших сферах життя суспільства.

І йдеться не лише про запровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій, які докорінно змінюють зміст і форми виробничої та духовної діяльності людини.

Проблеми структурної побудови та самоорганізації глобального суспільства потребують принципово нових якісних освітньо-технологічних та психолого-педагогічних підходів до підготовки кадрів, забезпечення соціально-економічних та організаційно-правових умов функціонування як глобальної освітньої сфери, так і її національних сегментів, що дедалі більшою мірою стають взаємозалежними і наближаються один до одного за кількісними та якісними параметрами" [4, 7].

Сучасні постіндустріальні, інформаційні суспільства характеризуються принципово іншим характером існування, вияву інформації загалом. В таких суспільствах домінуючої ролі набувають такі специфічні особливості:

- розв'язано проблему інформаційної кризи (суперечності між інформаційною лавиною та інформаційним голодом);
- забезпечено пріоритет інформації порівняно з іншими ресурсами;
- головною формою розвитку стає інформаційна економіка;
- застосування інформаційних технологій набуває глобального характеру;
- формується інформаційний простір всієї людської цивілізації;
- реалізується вільний доступ кожної особи до світових інформаційних ресурсів.

Український політолог М. Ф. Головатий наголошує на тому, що одним із важливіших є соціальний аспект освіти. Він пише:

"Вища школа — це не просто система освіти, професійної підготовки громадян, засіб їх

соціалізації. Вища школа в Україні — єдина по-справжньому дієва система соціального захисту, збереження стабільності суспільства, оскільки тисячі молодих людей, які неспроможні нині вирішити свої соціальні проблеми і які потенційно мали б поповнювати маргінальні прошарки суспільства, — вчаться, перебувають під контролем не лише колективів викладачів вищої школи, вихователів, а й держави, суспільства загалом. Додамо до цього й те, що саме заклади вищої освіти, приймаючи молодих громадян на навчання, створюють ті вкрай необхідні робочі місця, яких бракує на виробництві. Бодай тимчасово, але це так само засіб збереження соціальної стабільності. Іншими словами, вирішується проблема зайнятості, що за інших обставин змусила б тисячі соціально міцних, радикально налаштованих молодих людей вийти на вулиці, а то й під стіни урядових, владних структур” [1, 12].

Відомі українські соціологи (м. Харків) розглядають освіту дещо по-іншому, в культурологічному плані, як один із важливіших факторів прогресу культури. Вони виділяють:

- діяльнісний аспект, аналіз освіти (мета, зміст, організація освіти);
- технологічний аспект (аналіз методів, способів, процедур здійснення освіти);
- відтворюючий аспект освіти (відтворення і поглиблення знань) [1, 73].

Врешті в соціологічному плані важливо брати до уваги, що освіта величезною мірою є базисом культури. Саме тому провідні країни світу саме за рахунок освіти будь-що намагаються утвердити свій статус, авторитет. Так, в арсеналі засобів США по ствердженню свого авторитету одним із дієвих засобів є концепція так званої “м’якої сили” (soft power), авторство якої належить Дж. Наю — бувшому заступнику міністра оборони США, професору Гарвардського університету. “М’яка сила країни, — підкреслює цей американський вчений, — базується на привабливості її культури, внутрішніх політичних і суспільних цінностях, а також стилі і суті її зовнішньої політики”.

Формулюючи і обстоюючи свою концепцію “м’якої сили”, Дж. Най велику увагу

приділяє саме системі освіти, її реалізації в процесі зовнішньополітичної діяльності США.

Аналогічно подібну ситуацію маємо і в зовнішньополітичній діяльності Росії стосовно України. Культура, мова, освіта тут є складовими такої “м’якої сили”. Саме освітній дискурс, — зазначає М. Лебедева, — як важливіший елемент регіонального і світового політичного дискурсу “стає політкультурноутворюючим фактором світової політики, тобто фактором, що задає напрям світовому політичному розвитку” [5, 70]. Інакше кажучи, освіта сьогодні стає найважливішим фактором міжнародної політики загалом.

Література

1. Болонський процес: перспективи і розвиток в контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: монографія / за ред. В. М. Бебика. — К.: МАУП, 2004. — 200 с.
2. Боянов Б. К. Парадигмы перемен в сфере высшего образования // Діалог цивілізацій: роль і місце латентних структур в управлінні світом: матер. III Всесвітньої конф. (Київ, 28 трав. 2004 р.). — К.: МАУП, 2005. — С. 85–113.
3. Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 17–18 квіт. 1996 р. — Ч. 1–4. — К., 1996.
4. Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології: кол. моногр. — К.: МАУП, 2005. — 320 с.
5. Лебедева М. Политикообразующая функция высшего образования в современном мире / М. Лебедева // Мировая экономика и международн. отношения. — 2006. — № 10. — С. 132–141.
6. Лупански П. Этюды по экономике и анализ на образование / П. Лупански и др. — София: КИУ, 1998. — 432 с.
7. Судаков В. И. Образование как специализированная институциональная система переходного общества / В. И. Судаков, М. С. Алиев, Д. И. Акимов та ін. / Уклад. В. І. Судаков, М. В. Туленков // Соціологічна наука і освіта в Україні: зб. наук. пр. — К.: МАУП, 2000. — 403 с.
8. Panton J. Mc. Education — and Bits on the Side / J. Panton // Spiked — Culture. — 2001. — July 18.
9. Ritzes G. The Mc. Donaldization of Society / G. Ritzes. — Newburd Park: Pine Forge Press, 1993.

Сучасні світові глобалізаційні, інтеграційні та інші процеси істотно підвищують роль і значення освіти в розвитку людини, вдосконаленні її найтісніших зв'язків із суспільством.

Современные мировые глобализационные, интеграционные процессы существенно повышают роль и значение образования в развитии человека, совершенствовании его самых тесных связей с обществом.

The modern world of globalization, integration and other processes significantly increase the role and importance of education in human development, improving its close relations with the public.

Надійшла 9 червня 2015 р.

ВИРОБНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ВАЖЛИВІША ЗАСАДА СТВОРЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ТОВАРУ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 46(3), с. 43–45

Існує безліч факторів, завдяки яким створюється конкурентоспроможна продукція, товар. Проте одним із найважливіших є поведінка людини на виробництві, що зумовлює відповідний характер її виробничої діяльності, якість зробленого.

Виробнича діяльність людини — предмет розгляду багатьох спеціальних наук — соціології економіки, соціології праці, економіки ринкових відносин та ін. Кожна з таких наук на основі власного предмета і об'єкта розглядає суть трудової діяльності людини, її поведінки в процесі праці, що фактично є вирішальною засадою створення конкурентоспроможного товару (продукції). Про це йдеться у працях таких зарубіжних вчених, як Л. Абалкін [1], Е. Бабосов, М. Вебер, Г. Веблен, А. Дорін, Т. Заславська [5], В. Радаєв, Н. Смелзер, Ю. Парсонс, Р. Ривкіна, Дж. Тернер, Р. Штольбург, а в Україні, зокрема, Д. Богиня, А. Доріна, В. Ворона, В. Єременко, М. Лукашевич, В. Пилипенко та багатьох інших.

Концептуально розгляд поведінки людини в процесі виробничої (трудової) діяльності варто розглядати в двох основних аспектах: а) загальні соціолого-психологічні особливості поведінки людини; б) специфіка поведінки людини в процесі трудової діяльності [4; 7].

У першому випадку звертаємося головним чином до праць Л. Абалкіна, А. Доріна, Е. Дюркгейма, Т. Заславської, П. Сорокіна. Так, належної уваги заслуговує теорія плюралістичного підходу до розуміння поведінки людини, розроблена видатним російським соціологом П. Сорокіним. “Людина, — пише, цитуючи П. Сорокіна, український соціолог

М. П. Лукашевич, — є матеріальною масою і через це підпорядковується законам неорганічного світу — фізики, хімії. Далі, як організм, вона та її поведінка підпорядковані біологічним силам, від яких залежить життя і поведінка всякого організму. Нарешті, людина живе у суспільстві інших людей, вона наділена психікою і свідомістю, що зумовлює залежність поведінки від психічних і соціальних законів. Сукупність цих сил, факторів або подразників, за термінологією П. Сорокіна, слід розглядати як такі, що визначають діяльність людей” [6, 90]. Сам П. Сорокін звертав увагу на необхідність не переоцінювати роль соціального середовища у поведінці людини. За його образним висловлюванням, “ми знаходимося десь на півдорозі від людини — тварини до людини свідомої, громадської. Біологічні сили не цілковито керують нами, проте не цілком і ми керуємо силами соціально-психологічними” [8, 183]. В цьому разі йдеться про другу систему складників, які зумовлюють трудову діяльність людини, результати такої діяльності. Окрім потреб, емоцій, волі, характеру, здібностей та свідомості людини [6, 98], є ще багато таких компонентів, як освіченість, професійна підготовленість, сумлінне ставлення до своєї діяльності, добросовісність у виконанні виробничих обов'язків та багато інших. Серед цих факторів, однак, виділимо ту, що є мотиваці-

єю. Завдяки цьому фактору відомий політолог, соціолог М. Вебер виокремлював чотири “ідеальних типи соціальної дії”:

а) цілеспрямована дія — продумане використання умов і засобів для досягнення поставленої мети;

б) ціннісно-реальна дія — заснована на вірі у самодостатній цінності (релігійні, естетичні);

в) ефективна дія — зумовлена емоційним станом індивіда, його безпосередніми почуттями;

г) традиційна дія — заснована на тривалій звичці чи звичаї [2, 628, 629].

І для особи, і особливо для суспільства в процесі будь-якої, але найперше виробничої діяльності велике значення мають господарчі мотиви такої діяльності. Проблема в тому, що далеко не всі люди однаковою мірою усвідомлюють об’єктивну потребу і логіку поєднання власного (індивідуального) з груповим, колективним, врешті, суспільним. Вочевидь, що тут на перший план висувається проблема господарчої культури, прообразом якої, основою є загальна культура людини — працівника.

Під такою господарчою культурою розуміють відповідну сукупність у людини професійних знань та навичок, господарчих норм, які склалися й існують у конкретній сфері діяльності, цінностей і символів, що оточують людину. Останні значною мірою необхідні для самоідентифікації людини, виконання нею, як зазначав Б. Гільдебранд, певних господарчих ролей [3, 22].

За перерахованих та інших умов великого значення набуває управління трудовою діяльністю людини, або її господарською поведінкою. Реальним показником місця працівника в системі конкретної виробничої організації визначається його статусом. Такий статус є: професійним, кваліфікаційним, посадовим, економічним. У поєднанні таких складових і визначається управлінська парадигма стосовно конкретного працівника. Український соціолог М. П. Лукашевич, при цьому, вказує на те, що роль регулятора трудової поведінки людини соціальний статус реалізує через властиві йому

функції. Таких функцій вчений виділяє сім, а саме:

- *Регуляторна функція* статусу забезпечує процес комунікації та інституціональної взаємодії індивідів на будь-якому рівні виробничої системи з метою вироблення особистісно й суспільно доцільних ліній спільної поведінки.

- *Стратифікаційна функція* статусу здійснює розподіл індивідів за рівнями соціальної диференціації суспільства в цілому, соціальних груп і виробничих організацій.

- *Нормативна функція* статусу забезпечує конкретний набір розписів та настанов функціонально-рольової поведінки, або алгоритми поведінкової матриці, яка задається середовищем.

- *Атрибутивна функція* статусу фіксує соціально-професійну належність індивіда, його місце і роль у системі функціональних відносин.

- *Орієнтаційна функція* статусу дає змогу індивідові вирізнятися в системі соціальної поведінки, відрізнити себе від інших і відповідно до цього визначати стійкі форми своєї поведінки в організації.

- *Інструментальна функція* статусу дає індивідові можливість використовувати свій соціальний стан для вирішення життєвих і професійних завдань у межах закріплених за цим статусом можливостей, переваг і привілеїв.

- *Ідентифікаційна функція* статусу забезпечує ототожнення індивіда з певною сукупністю норм і приписів, суспільно заданих зразків поведінки й через них — з відповідною соціальною групою. Відбувається немовби зрощення особистісного змісту людини з різними статусами й ролями. Ідентифікація індивіда з тим чи іншим статусом, звичайно ж, не абсолютна. Будь-яка людина потенційно зберігає певну дистанцію між тим, що їй запропоновано, і тим, чого вона може й хоче досягти, до чого прагне” [6, 108, 109].

Врешті варто вказати на те, що трудову, професійну поведінку людини регулює велика кількість інститутів: соціальних; організаційно-управлінських; економічних, політичних, соціокультурних і виховних; нор-

мативно-орієнтуючих; нормативно-санкціонуючих; церемоніально-символічних і ситуаційно-конвенціальних. Усі ці інститути діють спільно і взаємовпливають у процесі виробничої діяльності людини.

У процесі практичної реалізації в управлінні професійною поведінкою людини перераховані складові створюють об'єктивні умови для вироблення дійсно реального і здебільшого конкурентоспроможного продукту, що витримує конкуренцію на ринку.

Література

1. Абалкин Л. И. Новое экономическое мышление / Л. И. Абалкин. — М.: Прогресс, 1987. — 432 с.

2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. — М.: Рассвет, 1990. — 521 с.

3. Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего / Б. Гильдебранд. — СПб.: Наука, 1860. — 451 с.

4. Дюркгейм Э. О. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. О. Дюркгейм; [пер. с фр.]. — М.: Прогресс, 1991. — 514 с.

5. Заславская Т. А. Социология экономической жизни: очерки теории / Т. А. Заславская, Р. В. Рывкина. — Новосибирск, 1991. — 511 с.

6. Лукашевич М. П. Соціологія економіки: підручник / М. П. Лукашевич. — К.: Каравела, 2005. — 288 с.

7. Радаев В. В. Экономическая социология: курс лекций / В. В. Радаев. — М.: Знание, 1998. — 492 с.

8. Сорокин П. А. Общедоступный учебник социологии: статьи разных лет / П. А. Сорокин. — М.: Прогресс, 1994. — 435 с.

Розглянуто основні фактори, завдяки яким у процесі трудової діяльності люди, трудові колективи створюють конкурентоспроможну продукцію.

Рассмотрены основные факторы, благодаря которым в процессе трудовой деятельности люди, трудовые коллективы создают конкурентоспособную продукцию.

There are considered the basic factors that make in the workplace, people, labor groups create competitive products.

Надійшла 9 червня 2015 р.